

UNIVERSITAT DE PALMA DE MALLORCA

**La Romanització
de les
ILLES BALEARS**

Antoni Arribas Palau

LLIÇÓ INAUGURAL DEL CURS 1983-1984

OCTUBRE DE 1983

**La Romanització
de les
ILLES BALEARS**

Antoni Arribas Palau

El fet que anomenem "Romanització de les Illes Balears" s'ha de comprendre en el sentit d'una autèntica "aculturació".

És a dir que el que ens interessa és comprovar els fenòmens que seran la resultant del contacte directe i continuat de dues cultures diferents. En teoria, considerada així l'aculturació, deuriem contemplar-la com un procés doble (bipolar) que afecta els dos grups culturals en contacte; en la pràctica, atesa la gran diferència de les dues cultures i vist que aquest contacte es va produir mitjançant la imposició bèl·lica, el que ens interessa fonamentalment és analitzar els resultats de l'aculturació dels pobles indígenes.

Aquesta aculturació podria expressar-se en tres formes:

Acceptació: prenent la major part de l'altra cultura i assimilant els patrons de comportament i els valors íntims de la cultura superior.

Adaptació: combinant els trets culturals propis i aliens en un conjunt harmònic o mantenint actituds conflictives que deuen reconciliar-se en el comportament quotidià, segons cada situació específica.

Reacció: amb el sorgiment d'una varietat de moviments contraaculturatius.

Des d'una aproximació metodològica l'anàlisi comporta:

1) El coneixement previ de la cultura original —la talaiòtica— i de les forces que actuaren damunt d'ella al llarg del temps, abans de l'impacte romà.

2) L'estudi de la història i naturalesa del contacte, no com una relació cronològica dels fets sinó dels motius i dels interessos en joc.

3) La recerca d'explicacions del canvi, ja sia intentant trobar traces de canvi en elements específics de la cultura indígena, ja sia —i sobretot en el cas d'una aculturació imposada— cercant quins hagin estat els elements específics de la cultura superior que tingueren un impacte més fort.

Haurem de tenir en compte que, almenys un segle després de l'ocupació romana de les illes Balears, el terme de *romanització* com a sinònim d'*aculturació* deurem prendre'l més com de simple acceptació d'aspectes externs, polítics, culturals i lingüístics que en el sentit d'adopció total de la civilització romana. És a dir que en l'etapa de la República romana podrem utilitzar el terme per descriure un procés incipient, fins al punt que aquest procés

en molt comptades ocasions passà més enllà de les portes de les ciutats.

Les causes de l'ocupació. La forma en què es portà a terme. Oportunitats de contacte.

Els objectius de la política militar de Roma a Occident entre el 200 a.C. i el 123 (data de l'ocupació de les Balears) s'havien acomplert.

En primer lloc el 145 a.C. s'havia aconseguit la submissió de Cartago i de tot el Nord d'Àfrica.

La resistència celtibèrica havia acabat el 133 a.C. i s'havia consolidat el domini romà al Centre de la Península Ibèrica.

En tercer lloc entre el 125 i el 120 a.C. Roma s'ha assegurat el domini de la zona de l'arc de Llenguadoc i Provença entre Itàlia i Hispània.

En aquest ampli panorama d'objectius l'ocupació de les Balears és un acte de tipus secundari i que, considerat com a tal, es deixà per a les darrereries.⁽¹⁾

Estrabó ens diu que "de les Gymnesiae la major té dues ciutats, Palma i Pollentia, de les quals una (Pollentia) està situada a l'est i l'altra (Palma) a l'oest. Per la fertilitat de la terra els habitants són pacífics ..., però quan alguns malvats d'entre ells s'ajuntaren amb els pirates de la mar, tots cobraren mala fama. Metel el Baleàric passà a les illes i fundà allà les dues ciutats citades... I hi portà tres mil colons romans d'Ibèria".⁽²⁾

(1) Respecte a la política general de Roma en el segle II a.C. referent a Hispània, són de gran valor:

C.H.V. SUTHERLAND, *The Romans in Spain 217 B.C.-A.D. 117*, Londres 1939, i P.A. BRUNT: *Italian Manpower 225 B.C.-A.D. 14*, Oxford 1971.

Fonamentals per a les datacions són T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates of the Roman Republic. I: 509 B.C.-100 B.C.*, Ann Arbor, Michigan 1968 (2^a ed.), i H. SIMON: *Roms Kriege in Spanien 154-133 v. Chr.* Frankfurt 1962.

Pel que fa a la política d'expansió romana, una revisió i posada al dia a E. BADDIAN: *Roman Imperialism in Late Republic*, Cornell 1968.

La relació dels indígenes amb Roma, en P. LAMBRECHTS: *La resistance spirituelle des provinces occidentales à la romanisation*, Brussel·les 1966, i R.E. SMITH, *The Failure of the Roman Republic*, Cambridge 1950.

Referent a la romanització d'Hispània en general:

C. SÁNCHEZ ALBORNOZ: *El proceso de la romanización de España desde los Escipiones hasta Augusto*, "An. Hist. Ant. y Medieval", B. Aires 1949, p-5-36; ÍDEM: *Panorama general de la romanización de España*, "Rev. Univ. B. Aires" 1, 1956, ps. 37-74.

T.R.S. BROUGHTON: *The Romanization of Spain: the Problem and the evidence*, "Proc. of the Amer. Philosoph. Soc.", Philadelphia, 103, 1959, ps. 645-651.

(2) ESTRABÓ; 3, 5, 1.

L'objectiu proposat va tenir una excusa per a l'acció directa. Segons Estrabó (que pren les fonts de Posidonius) els pirates no eren els indígenes sinó els qui utilitzaven els ports amb l'aquiescència d'alguns malvats. Però si fem cas a T. Livi (seguit de Florus i Orosi)⁽³⁾ els pirates eren indígenes i les seves activitats eren alarmants.

Es fa difícil pensar en el caràcter ofensiu de l'element indígena balear, coneixent el seu retard tècnic i cultural en relació amb els altres països de la conca del Mediterrani. Més fàcil és suposar que els pirates de Cilícia activessin les seves malifetes aprofitant la passivitat naval de Roma, després de l'enfonsament de Cartago, que no es varen acabar fins a l'època de Pompeu (67 a.C.).

Però hi ha altres motius menys evidents de caràcter polític-econòmic que transcendeixen el marc de les illes pròpiament dit.

A les darreries del 124 a.C. Caius Grachus era investit amb el càrrec de tribú de la plebs; molt pocs mesos després, el 123 i segurament a la primavera, Metel era enviat a les Balears. Per aquestes dates C. Grachus feia una política d'atracció entre els *equites* i estava interessat en Hispània (i en l'Àsia també), on la seva família tenia nombrosos clients. Si els pirates entraven en relació amb les tribus de la Citerior i interferien en el desenvolupament econòmic de la província, C. Grachus podia aprofitar l'ocasió en el seu benefici. Aquest seria el motiu pel qual el Senat s'hi volgué avançar. I per altra banda, la dificultat per a obtenir soldats i les dificultats de les campanyes que tenien lloc a la Gàl·lia Transalpina i a Sardenya feien encara més complexa la situació. Sembla evident una interconnexió dels tres aspectes de la qüestió i el perill imminent que, expulsats els pirates dels altres llocs, cerquessin continuar la resistència a les Balears.

La raó principal de l'annexió de les illes fou el desig del Senat d'accelerar la pacificació de la Gàl·lia Transalpina i Sardenya, fets que tindrien lloc el 120 i el 122 a.C. respectivament.⁽⁴⁾

Com es portà a terme aquesta ocupació bèl·lica?

(3) F.H.A. IV ps. 142-3: ambdós segueixen el llibre LX, perdut, de Livi.

(4) J.M. ROLDÁN HERVÁS, a *Historia de España Antigua, II*, ed. Càtedra, Madrid 1978, p. 103.
M. GWYN MORGAN, *The Roman Conquest of the Balearic Islands*, "Calif. St. in Class. Antiquity", 2, 1969 ps. 217-231.

Les fonts escrites no s'aturen a descriure aquesta campanya, per la qual cosa hem de suposar que el procés degué ser rapidíssim, tenint en compte que Metel sembla que tan sols estigué dos anys a les illes i atès l'alt grau de pressió dels exèrcits romans i el caràcter tribal de les poblacions indígenes.

Molt diferent havia estat l'ocupació de Còrsega i Sardenya per part de Roma. La primera de les illes va necessitar un segle per a estar completament pacificada: des de l'ocupació d'Aleria el 259 fins al 163 a.C. Sardenya, ocupada per Roma el 238 a.C., amb motiu de la revolta dels mercenaris cartaginesos a l'illa, tingué un estat de revolta per causa dels excessius impostos sobre el blat; l'intent romà d'ampliar les terres de cultiu amb menyspreu dels pastors i l'èxit de les operacions d'Anníbal a Roma, que no acabà fins la victòria de Marc Cecili Metel el 211 a.C.: la pacificació no podrà considerar-se assegurada fins el 122 a.C.⁽⁵⁾

Però en una i altra d'aquestes illes els problemes eren de molt diversa naturalesa que a les Balears. La grandària de les illes itàliques, la seva riquesa en metalls, esclaus i en blat i la seva llarga permanència en ambients púnics i grecs no tenen paral·lel a les nostres illes. És per això que, salvant les distàncies i les diversitats regionals, pensem que Metel en breu temps portà una activitat bèl·lica amb la mateixa lògica que ho feren durant tot el s.II a.C. els generals romans a Hispània. Aquesta lògica comportava:

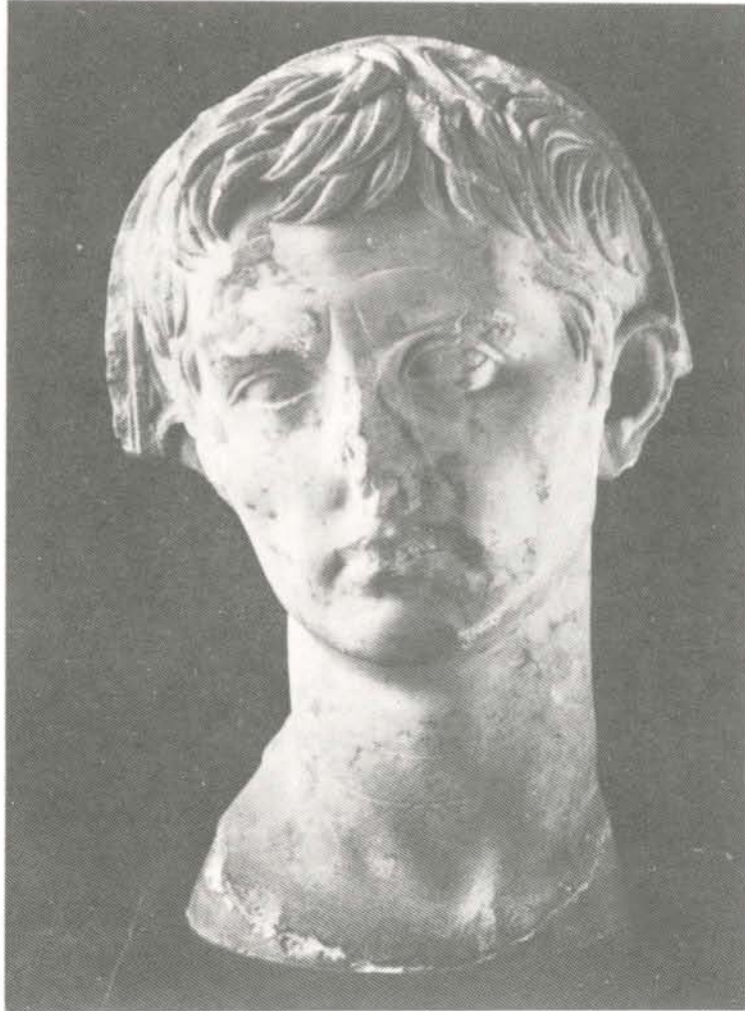
1) La conquesta d'una àrea base.

2) L'establiment d'una zona que actuaria com a matalàs amortidor.

3) La conquesta final de l'àrea davant de l'anterior.

La utilització intel·ligent de guarnicions, ciutats indígenes

(5) Sobre les fundacions a Còrsega de Mariana (100 a.C.) i Aleria (80 a.C.), cfr. PLINI, *N.H.* III 80, SÈNECA, *Cons. ad Helviam* 7,9 i Mela II, 122. En sentit general de la romanització a Còrsega, P. MOREL, *La Corse*, París 1966, B. GROSJEAN, *Guide archéologique de la Corse*, París 1966, F. DE LANFRANCHI et M.C. WEISS, *La civilisation des Corses. Les origines*, París 1973. I J. et L. JEHASSE, *La nécropole préromaine d'Aleria*, XXV suppl. a Gallia, 1973. Referent a la creació de dos *municipia* a Sardenya i la possible manumissió de la colònia de *Turris Libisonis*, citada per PLINI III, 85, cfr. BRUNT, p. 251. La colònia de Turris és cesària, amb assentament de *proletarii*, d'acord amb els plans de Cèsar (BRUNT, p. 597). Sobre la pestilència de les terres més fèrtils que aturava els assentaments romans, BRUNT p. 219. P. MELONI, *La Sardegna romana*, Sassari 1975.

Bust d'August velat de Pollentia

amigues i assentaments militars permanents assegurava les zones ja conquerides, de forma que aquestes serien la base de noves penetracions.⁽⁶⁾

Els mètodes de la diplomàcia utilitzats per Roma foren els següents:

1) Tracte de clemència enfront dels indígenes en diverses ocasions.

2) La seguretat en el temor dels indígenes davant la força de Roma.

3) La política d'assentament de cara als indígenes. Roma va obtenir les ciutats i els pobles per conquesta (*deditio*), aliança, acords *d'amicitia* i acords de cooperació militar.

Aquesta tan gran varietat de formes utilitzada per sotmetre els indígenes demostra una gran flexibilitat i capacitat d'adaptació per part dels romans.⁽⁷⁾

També, i a causa del silenci de les fonts, ens veiem obligats a utilitzar l'extrapolació, per descobrir en quina manera i en quina extensió tingué lloc l'adopció per part indígena de les formes de vida romanes.

Els indígenes talaiòtics eren receptius al canvi cultural, ja que estaven acostumats al tracte comercial amb els fenicis i els grecs, encara que no en la mesura que ho estaven les illes veïnes de Còrsega i Sardenya (no insistiré sobre aquest aspecte aportant documentació de caire arqueològic). Per altra banda, les poblacions més avançades sentiren la necessitat d'ajustar-se als patrons romans si és que volien coexistir amb els vencedors; les menys avançades, d'una manera natural, degueren prendre les formes romanes com a models de conducta. És a dir que l'assimilació degué ser encoratjada per la superioritat política de Roma.

Però, a mesura que avançava el procés, les oportunitats de contacte directe tingueren altres formes d'expressió:

1) Relacions entre els cabdills de les comunitats i tribus indígenes i els generals romans, que tingueren lloc amb motiu de les

(6) SÁNCHEZ ALBORNOZ, *op. cit.*
SIMON, *op. cit.*, 1962. A GARCÍA Y BELLIDO: *El carácter militar activo de la colonización romana de la Lusitania y regiones inmediatas*, "Trab. de Antrop. e Etnol.", XVII (1959), ps. 299-304.

ROBERT C. KNAPP, *Aspects of the Roman Experience in Iberia, 206-100 B.C.*, a "Anejos de Hispania Antiqua", IX, Vitoria-Valladolid 1977, ps. 15-35.

(7) KNAPP, *ibid.* ps. 37-57. C. SÁNCHEZ ALBORNOZ, *El proceso de romanización*. SUTHERLAND, *ibid.* p.45-63.

negociacions.

2) La gran impressió que hauria de tenir sobre l'element indígena la informació que portaven els seus ambaixadors a Roma.

3) Els hostatges demanats per Roma degueren ser elements que contribuïrien a mostrar als indígenes les excel·lències de les noves formes de vida.

4) Els auxiliars que feren servei militar a la vora de les legions romanes dins i fora d'Hispània.

5) Les guarnicions allotjades a les ciutats indígenes; aquestes guarnicions estaven compostes d'elements itàlics i no de ciutadans romans.

6) El paper que representen els *hybridae*, és a dir els fills dels soldats romans i de dones indígenes; encara que el seu *status* era de *peregrini*, hom els va donar un tractament especial com a fills de soldats romans. Els *hybridae* i els seus descendents serien en part la font de la població dels establiments romans del segle II a. C. a Hispània i un important nucli de romanització en altres comunitats.

7) El *Conventus civium romanorum* que existia a les principals ciutats estava compost sobretot per negociants itàlics i romans. Varen influir molt en les actituds i els costums d'aquestes ciutats, especialment pel seu poder econòmic basat en les seves relacions comercials.

8) L'extensió dels drets civils romans als indígenes fou el resultat pràctic més polític de la romanització, però durant la República es van concedir amb molta cautela i sempre a persones determinades.

En conjunt fou una manera suau d'atracció de les poblacions indígenes la que portà Roma en relació amb els pobles hispànics i per tant no sembla que les illes tinguessin cap tipus de motiu per ser una excepció.⁽⁸⁾

(8) KNAPP, p. 143-163.

J. M. BLÁZQUEZ: *Las alianzas en la Península Ibérica y su repercusión en la progresiva conquista romana*, "Rev. Intern. des Droits de l'Antiquité", XIV (1967), ps. 209-243.

J. MANGAS: *El papel de la diplomacia romana en la conquista de la Península Ibérica (226-19 a.C.)*, "Hispania", XXX (1971), ps. 483-513.

E. BADIEN: *Foreign Clientelae (264-70 B.C.)*. Oxford 1968.

H.H. SCULLARD: *Roman Politics 220-150 B.C.* Oxford 1951.

A. BALIL: *Un factor difusor de la romanización: las tropas hispánicas al servicio de Roma (siglos III-I a.C.)*, "Emerita", XXIV (1956), ps. 108-134.

A. GARCÍA Y BELLIDO: *Los auxiliares hispanos en los ejércitos romanos de ocupación (200-30 a.d. J.C.)*, "Emerita", XXXI (1964), ps. 213-226.

E.T. SALMON: *Roman colonization under the Republic*, London 1963.

L'estat jurídic de les fundacions en funció del procés d'aculturació.

Durant tot el segle II a.C. Roma havia establert a Hispània una complexa situació d'unitats locals de govern, en la qual hi havia una gran varietat de diferents *status* que feien front a necessitats específiques.

Aquesta flexibilitat que Roma mostrà adoptant diferents formes de govern local permeté que el govern de la província pogués actuar d'una manera eficaç.

Les ciutats antigues (on n'hi havia) foren utilitzades com a lloc de recaptació d'impostos i per a l'administració de la justícia.

Les colònies i fundacions mixtes foren centres de control i nuclis de dispersió de la romanització.

Vegem ara com podem treure l'entrellat sobre l'*status* jurídic de les fundacions romanes a les Balears. I aquí són les fonts les que ens donen els documents de primera mà, per desgràcia molt minsos i en flagrant contradicció a primera vista. Els historiadors romans que donen referències de l'estat de les ciutats baleàriques són Estrabó, que visqué entre el 63 a.C. i el 19 d.C. i encara que no va estar mai a Hispània té com a font Posidoni, que coneixia el país directament i escrigué la seva obra poc després de l'enfonament de Sertori; un altre escriptor és el geògraf Pomponi Mela, nascut prop de Cadis; la seva *Chorographia* fou acabada cap el 43 d.C. durant el regnat de Claudius. I el tercer, C. Plini (23/24 d.C. - 79 d.C.), que visità el Nord-oest d'Hispània i es recolzà en els mapes d'Agripa i els seus comentaris per descriure la Bètica i Lusitània en els seus llibres III i IV de la *Naturalis Historia*.

A més de la referència d'Estrabó,⁽⁹⁾ a la qual ja hem al·ludit, sobre Palma i Pollentia, Mela assenyala que "en la major de les Balears hi ha les colònies de Palma i Pollentia",⁽¹⁰⁾ i Plini, per la seva part, ens diu: "entre llurs *oppida* tenen dret romà Palma i Pollentia; llatí *Guium* i *Tuccis*; *Bocchorum*, que ja no existeix, tingué dret de *foederata*".⁽¹¹⁾

Sobre la condició jurídica d'aquests establiments haurem de

(9) ESTRABÓ 3, 5, 1.

(10) MELA 2, 24.

(11) PLINI 3, 5, 77.

partir d'unes bases d'interpretació que estiguin d'acord amb els següents fets:

a) Estrabó anomena *epoikoi* els colons establerts i afegeix que eren *romaioi* d'Ibèria.

b) Pomponi Mela diu que els dos establiments de *Palma* i *Pollentia* eren *coloniae*.

c) Plini considera aquestes dues ciutats com a *oppida civium romanorum*.

d) La tribu de les dues ciutats és la Velina, que tan sols es troba a Mallorca (dins tot el conjunt d'Ibèria).⁽¹²⁾

e) Les dues ciutats són administrades més tard per duumvir.⁽¹³⁾

f) El nom de Cecili és molt comú a la prosopografia de les dues ciutats.⁽¹⁴⁾

g) Les estratigrafies que hem obtingut en els nombrosos sondeigs fets a *Pollentia* són les típiques d'una ciutat itàlica.⁽¹⁵⁾

Totes aquestes premisses, excepte la freqüència del nom de Cecili en les inscripcions, tenen la seva explicació si donem per suposat que Metel fundà *Palma* i *Pollentia* com a *coloniae civium romanorum*.

Ara bé, tot el que coneixem de la història romana de finals del segle II a.C. va contra aquesta suposició.

En efecte, l'oposició que s'aixecà a Roma contra la creació d'altres colònies de ciutadans fora d'Itàlia és una barrera difícil de salvar. Cal suposar que l'oposició contra la creació de colònies a l'Àfrica i a les Gàl·lies degué també aplicar-se a les illes Balears.

L'única possibilitat que Roma acceptàs la fundació d'una

(12) De Palma en procedeixen dues: G. ROSSELLÓ BORDOY, *Aportación al estudio de Palma romana. La lápida del Estudio General Luciano de Mallorca*, "A.E. Arq." XXVIII, Madrid 1955, p. 291 i C.I.B. n.º 2, Lám. I fig. 1, n.º 2: C.I.L. II 3669 i C.I.B. n.º 7 (perduda).

Les de Pollentia són les següents. n.º 1: C.I.L. II n. 3696; P. VENTAYOL, *Historia de Alcudia*, Palma 1927, p. 41; C.I.B. n. 25 Lám. IX fig. 18, n.º 2: C.I.B. n. 27 Lám. X, fig. 20; n.º 3: C.I.B. n. 35 Lám. XIII fig. 28. Les dues inscripcions dels *paimenses* trobades a Tarragona: C.I.L. II n. 4197 i 4205.

(13) A part les citades en la nota anterior on hi ha referències al títol de II vir, vegeu també C.I.B. n. 26 (Lám. IX fig. 19) i n. 27 (Lám. X fig. 20).

(14) El nom de Caecilius (o Caecilia) en C.I.B. n. 4 (de Palma), 21 i 22 (de Bocchoris), 25 (de Pollentia) i 76, 78, 79, 81, 84, 86, 87 (de la Carrotja).

(15) H. COMFORT, *Roman ceramics in Spain: an exploratory visit*, "A.E. Arq." XXXIV, 1961, ps. 3-17.

A. ARRIBAS, M. TARRADELL, D. WOODS, *Pollentia I. Excavaciones en Sa Portella, Alcudia, Mallorca*, a "Exc. Arq. en España", n.º 75, Madrid 1973, i ÍDEM, *Pollentia II*, "E.A.E." n.º 98, Madrid 1978.

colònia de ciutadans seria en el cas que aquests procedissin d'Ibèria i no d'Itàlia.

I realment l'acusació que Grachus s'emportava romans a l'exili a Àfrica no podia aplicar-se a les Balears, puix que aquests ciutadans ja eren fora d'Itàlia, a Ibèria.⁽¹⁶⁾

Però és que hi ha altres motius que inclinen contra la creació de colònies a les Balears per aquestes dades.

En primer lloc hem de fer ressaltar que cada colònia planejada per Grachus o Drusus era una *deductio* formal; i no hi ha cap prova d'aquesta *deductio* per a *Palma* i *Pollentia*.

En segon lloc totes les colònies de ciutadans d'aquesta època afegien el nom d'un déu als seus noms indígenes i la veritat és que a *Palma* i *Pollentia* els manca aquesta nominació.

I en últim lloc la gran quantitat de noms de Cecili que es troben a *Pollentia* significa que a la seva fundació degué existir un component que no era itàlic. Els indígenes, sense nom romà, que participaren a la fundació prengueren llur *nomen* de *Caecilius Metellus*. I, molt versemblantment, els indígenes no haurien participat en aquestes dates en una colònia de ciutadans.⁽¹⁷⁾

Aquests arguments afebleixen molt la possibilitat de la fundació d'autèntiques colònies de *civium romanorum* a *Palma* i *Pollentia* el 122-121 a.C.

El prof. A. Balil⁽¹⁸⁾ creu possible que les colònies de les Balears fossin "no un grup de desheretats procedents de la Citerior sinó de reclutes dels plans de *Grachus* i *Flaccus*" i, encara reconeixent que no té proves on recolzar la seva tesi, tampoc no té cap base la idea del prof. A. García y Bellido que fossin veterans acabats de ser desmobilitzats.⁽¹⁹⁾

J.N. Wilson⁽²⁰⁾ considera que el terme *d'oppidum* en Plini, en especial en tot el seu context sobre Hispània, significa *municipium*, és a dir un assentament "no públic". Segons l'autor citat els 12

(16) E. BADIAN, *Foreign Clientelae*. . . p. 163.

E.T. SALMON, *Roman colonization*. . . p. 118-123.

(17) R.C. KNAPP, *Aspects*. . . p. 132.

(18) A. BALIL, *Notas sobre las Baleares romanas*, "IX C.A.N." Mahón (Zaragoza 1965), p. 310-119.

(19) A. GARCÍA Y BELLIDO, *Las colonias romanas de Hispania*, "An. Hist. Der. Esp.", XXIX (1959), p. 447-517 a p. 457.

(20) J. N. WILSON, *Emigration from Italy in the Republican Age of Rome*, Manchester 1966, p. 22 n. 3 i p. 15-16.

oppida que Plini esmenta per a la Tarraconensis són considerats per altres fonts històriques com *municipia civium romanorum* en època d'August. Per ell el significat d'*oppidum C.R.* segurament prova que ni Palma ni Pollentia foren *coloniae C.R.* en època d'August. Balil comparteix aquesta opinió.⁽²¹⁾

Però Robert C. Knapp argumenta que els *municipia* mai no es "fundaren" com les colònies, sinó que foren sempre comunitats pre-existents que a vegades s'organitzaren segons les línies constitucionals de Roma. I és ben veritat que no hi ha proves d'autèntiques ciutats pre-existents a Palma i a Pollentia i que per altra banda Estrabó puntualitza ben clarament que es tracta de colons d'Ibèria i no d'Itàlia.⁽²²⁾

Robert C. Knapp intenta solventar el problema de l'*status* d'aquestes comunitats mitjançant un estudi detallat del que Plini volia dir quan les anomenava *oppida*. Amb aquest motiu analitza en una llarga digressió l'*status* jurídic de totes les ciutats de la Hispània Citerior segons Plini. No entraré en l'argumentació de Knapp, sinó que assenyalaré que arriba a la conclusió —diferent de la de Wilson— que Plini utilitza el terme *oppidum* significant *colonia* quan es refereix a Palma i a Pollentia.⁽²³⁾ A la mateixa conclusió havien arribat també P.A. Brunt⁽²⁴⁾ i H. Galsterer molt pocs anys abans.⁽²⁵⁾

Ara bé, acceptant aquesta tesi s'ha de tenir present que l'*status* de colònia de ciutadans, en l'època en què Plini escriu la seva obra (des de l'època d'August fins a l'inici dels Flavis), no prova que aquest fóra l'*status* original, ja que hom els el podia haver donat en època posterior a la seva fundació.

(21) A. BALIL, *Notas*, p. 318.

(22) KNAPP, *Aspects*, p. 133.

(23) KNAPP, *Aspects*, p. 133-136.

(24) P. A. BRUNT, *Italian manpower*. . . , p. 584, ja havia dit: "en la descripció d'Hispania per Plini s'enumeren 12 colònies per a la Tarraconensis però tan sols se'n citen 10, les altres dues deuen ser Palma i Pollentia que Plini menciona en altre apartat del seu estudi geogràfic" (III, 77).

(25) H. GALSTERER, *Untersuchungen zum römischen Städtewesen auf der iberischen Halbinsel*, Berlin 1971, 10 n. 30, i F. VITTINGHOFF, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Wiesbaden 1952, p. 55 n. 5, no s'havia adonat de la discrepància entre el total que Plini dona per a les colònies de la Tarraconensis i el que apareix en la seva llista, per això deixa obert el problema del seu *status*.

Per la comparació amb *Valentia*, fundada com a colònia *Itàlica* per la mateixa època que *Palma* i *Pollentia*, creu que aquest degué ser el seu *status* fundacional, cosa que facilitaria la posterior transició a l'*status* de ciutadania.⁽²⁶⁾

Quedaria encara per explicar un altre aspecte del mateix problema. Estrabó afirma que els colons foren 3.000 dels *romaioi* d'Ibèria, cosa que ha fet creure a Wilson que cap el 120 a.C. hi havia a Hispània gran nombre de gent no romana procedent d'Itàlia.⁽²⁷⁾ I el prof. A. García y Bellido,⁽²⁸⁾ seguit en la línia de pensament per M.G. Morgan,⁽²⁹⁾ suggereix que els *romaioi* fossin alguns dels veterans de Metellus que s'establiren a Mallorca.

D'entrada les dues alternatives d'explicació presenten dificultats per admetre-les. Es fa difícil d'imaginar que, tan sols un segle després de l'inici de la conquesta d'Hispània, aquesta estigués tan saturada de romans que fos fàcil trobar-ne 3.000 per a enviar-los a les Balears.

No hi ha cap prova d'una emigració massiva d'agricultors d'Itàlia a Hispània en el segle II a.C., i el fet que Tiberi Gracchus es decidís a promulgar una reforma a la pròpia Itàlia és una mostra que la solució no deu buscar-se fora d'Itàlia. Els historiadors contemporanis s'haurien fet ressò d'aquesta aflluència com la solució dels problemes agraris plantejats pels Grac. I no ho feren.⁽³⁰⁾

L'alternativa proposada que els 3.000 *romaioi* fossin veterans també té els seus problemes. No hi ha colònies de veterans abans de l'època de les colonitzacions de Màrius (des del famós reclutament del 107 a.C.) i, per altra banda, és molt significatiu que Màrius tingués una nova classe de soldats sense terres. Abans d'ell

(26) KNAPP, p. 136.

(27) WILSON, p. 22. L'establiment dels 3.000 *romaioi* d'Hispània a Palma i Pollentia com a "uncharted town" (pels testimonis de Plini descarta que es fundaren com a *coloniae* el 122 a.C.) suggereix "que per aquesta data el nombre total de romans i itàlics a Hispània degué ser molt superior a aquesta xifra".

(28) A. GARCÍA Y BELLIDO, *Las colonias romanas de Hispania*, p. 457.

(29) M. G. MORGAN, *The Roman Conquest*, p. 226, n. 43.

(30) BRUNT, p. 218, contra E. GABBA, *Le origine della Guerra Sociale e la vita politica dopo l'89 a.C.*, "Athenaeum", XXXII, 1954, p. 41-114, 293-345: "no em sembla que del testimoni d'Estrabó sobre les colònies de Palma i Pollentia tretes dels romans d'Espanya es demostrí que els immigrants romans a Espanya fossin tan nombrosos que donessin lloc a una nova immigració; potser els colons serien soldats que serviren a Hispània". KNAPP, p. 137, segueix aquest punt de vista.

Per la comparació amb *Valentia*, fundada com a colònia llatina per la mateixa època que *Palma* i *Pollentia*, creu que aquest degué ser el seu *status* fundacional, cosa que facilitaria la posterior transició a l'*status* de ciutadania.⁽²⁶⁾

Quedaria encara per explicar un altre aspecte del mateix problema. Estrabó afirma que els colons foren 3.000 dels *romaioi* d'Ibèria, cosa que ha fet creure a Wilson que cap el 120 a.C. hi havia a Hispània gran nombre de gent no romana procedent d'Itàlia.⁽²⁷⁾ I el prof. A. García y Bellido,⁽²⁸⁾ seguit en la línia de pensament per M.G. Morgan,⁽²⁹⁾ suggereix que els *romaioi* fossin alguns dels veterans de Metellus que s'establiren a Mallorca.

D'entrada les dues alternatives d'explicació presenten dificultats per admetre-les. Es fa difícil d'imaginar que, tan sols un segle després de l'inici de la conquesta d'Hispània, aquesta estigués tan saturada de romans que fos fàcil trobar-ne 3.000 per a enviar-los a les Balears.

No hi ha cap prova d'una emigració massiva d'agricultors d'Itàlia a Hispània en el segle II a.C., i el fet que Tiberi Gracchus es decidís a promulgar una reforma a la pròpia Itàlia és una mostra que la solució no deu buscar-se fora d'Itàlia. Els historiadors contemporanis s'haurien fet ressò d'aquesta aflluència com la solució dels problemes agraris plantejats pels Grac. I no ho feren.⁽³⁰⁾

L'alternativa proposada que els 3.000 *romaioi* fossin veterans també té els seus problemes. No hi ha colònies de veterans abans de l'època de les colonitzacions de Màrius (des del famós reclutament del 107 a.C.) i, per altra banda, és molt significatiu que Màrius tingués una nova classe de soldats sense terres. Abans d'ell

(26) KNAPP, p. 136.

(27) WILSON, p. 22. L'establiment dels 3.000 *romaioi* d'Hispània a Palma i Pollentia com a "uncharted town" (pels testimonis de Plini descarta que es fundaren com a *coloniae* el 122 a.C.) suggereix "que per aquesta data el nombre total de romans i italics a Hispània degué ser molt superior a aquesta xifra".

(28) A. GARCÍA Y BELLIDO, *Las colonias romanas de Hispania*, p. 457.

(29) M. G. MORGAN, *The Roman Conquest*, p. 226, n. 43.

(30) BRUNT, p. 218, contra E. GABBA, *Le origine della Guerra Sociale e la vita politica dopo l'89 a.C.*, "Athenaeum", XXXII, 1954, p. 41-114, 293-345: "no em sembla que del testimoni d'Estrabó sobre les colònies de Palma i Pollentia tretes dels romans d'Espanya es demostrí que els immigrants romans a Espanya fossin tan nombrosos que donessin lloc a una nova immigració; potser els colons serien soldats que serviren a Hispània". KNAPP, p. 137, segueix aquest punt de vista.

el típic legionari era el soldat camperol que tenia terres a Itàlia i el que volia era tornar-se'n passats els anys de servei.⁽³¹⁾

El nom de *romaioi* que usa Estrabó era el que en l'època de Posidoni (és a dir, la seva font), després del 74 a.C., es donava generalment en la zona oriental del Mediterrani per connotar algú de la península itàlica, i per extensió qualsevol que semblés un itàlic.⁽³²⁾ I la major part d'aquestes gents italianitzades a Hispània a finals del s. II a.C. eren els *hybridae*, els indígenes que havien estat sotmesos a la cultura romana. El més probable és que els 3.000 que vingueren a Balears fossin gent com aquesta, és a dir gent indígena que ja havien rebut l'impacte cultural de Roma.⁽³³⁾

La finalitat de les colònies no deixa lloc a dubtes. Igual que es va esdevenir a altres colònies llatines, serviren com a centres militars.

Quan semblava que els arguments emprats per a salvar tots els obstacles inclinaven el judici en favor d'un *status de coloniae latinae* per a Palma i Pollentia, un investigador anglès, Harold Mattingly, de l'equip de treball de la Fundació Bryant a Pollentia, retorna al problema basant-se en l'evidència arqueològica i numismàtica d'aquesta ciutat.⁽³⁴⁾

Tres són els arguments contra la condició de colònies balears.

1) Els resultats de les últimes excavacions a *Pollentia* provenen que el seu *status* jurídic original no va ser el de colònia.

2) L'omissió de qualsevol menció d'aquestes "colònies" de Metel a l'informe, molt complet, de *Velleius Paterculus*⁽³⁵⁾ sobre la colonització romana en el segle II a.C.

(31) Des d'aquesta data el nucli de les legions seran els *proletarii*, per als quals el servei militar seria una professió i no el servei que els imposaven els seus deures de ciutadans. El soldat ja no és un camperol armat sinó que mitjançant l'exercici de les armes buscarà obtenir en el moment del seu llicenciament la terra que el convertirà en agricultor. Abans, l'Estat feia dels agricultors soldats; ara haurà de fer els soldats agricultors. Sobre aquest canvi vegeu: R. ANDREOTTI, *Caio Mario*, Gubbio, 1940; J. VAN OOTEGHEN, *Gaius Marius*, Brussel·les 1964, i l'estudi crític de la bibliografia per E. BADIEN, *From the Gracchi to Sulla (1940-59)*, "Historia", 11, 1962, ps. 197-245.

(32) P.A. BRUNT, p. 216: "romaioi deu incloure itàlics de descendència mixta i potser també algun dels colons arribà amb el mateix exèrcit de Metel".

(33) R.C. KNAPP, p. 137-138.

(34) H.B. MATTINGLY: *Roman Pollentia: Coinage and History*, a A. ARRIBAS (Ed.), *Pollentia. Estudio de los materiales I. Sa Portella (excavaciones 1957-1963)*, Palma de Mallorca 1983, ps. 244-301.

(35) ÍDEM, p. 245.

3) L'oposició a les fundacions de *Junonia* i *Narbo Martius* fa dubtar que, en aquestes dates, el Senat romà hagués tolerat *qualsevol* establiment transmarí amb ciutadans romans, ni encara que tècnicament no fos una colònia.⁽³⁶⁾ Argument aquest que ja havia estat exposat per altres i salvat per Knapp amb l'argumentació de colònies llatines i per Wilson i Balil com a municipis C.R.

Però, segons H.B. Mattingly, el patró d'assentament de Palma i Pollentia degué ser molt diferent. El 123 a.C. el procònsul C. Sextius Calvinus fundà *Aquae Sextia* com un petit *castellum* fortificat en el territori dels gals vençuts; probablement amb romans, aliats i alguns nadius.⁽³⁷⁾

I dos anys després C.N. Domitius Ahenobarbus (cònsul el 123 a.C.) sembla que va actuar d'una manera similar a Narbo, convertint-la en un punt vital del gran tronc viari des d'Itàlia als Pirineus.⁽³⁸⁾

Els generals anteriors a Hispània havien portat una semblant política de consolidació. Així, Tiberius Grachus, el 178 a.C., refundà la indígena *Ilurcis* com a *Gracchurris* i quaranta anys després els seguidors de Viriat que s'havien rendit foren assentats, potser amb altres indígenes i alguns romans, en la plaça forta de Valentia.⁽³⁹⁾

Per H.B. Mattingly, tenint en compte aquests casos paral·lels, podria fonamentar-se la idea que Metellus fundés *castella* a les Balears a seguit de la seva victòria o constituís comunitats indígenes com a autèntiques ciutats (encara que humils) i potser alguns romans en foren membres fundadors.

L'arqueologia i la numismàtica posen en evidència que la *Pollentia* d'època silana degué ser de petita extensió i de poca importància.

(36) ÍDEM, p. 245, i ÍDEM a "Rev. arch. de Narbonnaise", IV, 1972, p. 1-18.

(37) ÍDEM, p. 245, i "R.E." II col. 305 ss. amb II A col. 2045 n. 20. Segons BRUNT, p. 216, *Aquae Sextiae* no passà del dret llatí a començos del Principat. Estrabó IV, 1, 5. Livi LXI l'anomena *colònia*. Respecte al seu dret llatí, cfr. Plini N.H. III, 36.

(38) ÍDEM, p. 245, i E. BADIAN: *Notes on provincia Gallia in the Late Republic* in R. CHEVALIER (ed.) "Mel. A. Piganiol", Paris 1966, p. 901-918.

(39) Sobre la conciliació del text de Livi (*Periochae* 55) amb les fonts històriques i arqueològiques, vid. KNAPP p. 125-131 (espec. 129-130), que suggereix que els dos actes de Junius Brutus han estat confosos per Livi (o el seu refonedor). J. Brutus (cons. 138) establí els veterans nadius de la guerra de Viriat i Brutus (o altre Junius) fundà la colònia llatina de *Valentia* cca. 120 a.C.

Quan Sertorius fou expulsat d'Hispania intentà convertir les Balears en una base de l'operació de retorn i va aconseguir el domini de la costa de la Citerior i més encara la zona del Nord de l'Ebre.

Aquest degué ser, segons Mattingly, un gran moment per a Pollentia, i segurament també per a Palma; ara seria quan es portaren els 3.000 *romaioi* d'Ibèria, i "si fos així, hagué de ser un altre *Metellus* el que va efectuar l'assentament i d'aquesta manera es comprendria l'error (en el cas que fos un error) d'Es-trabó".

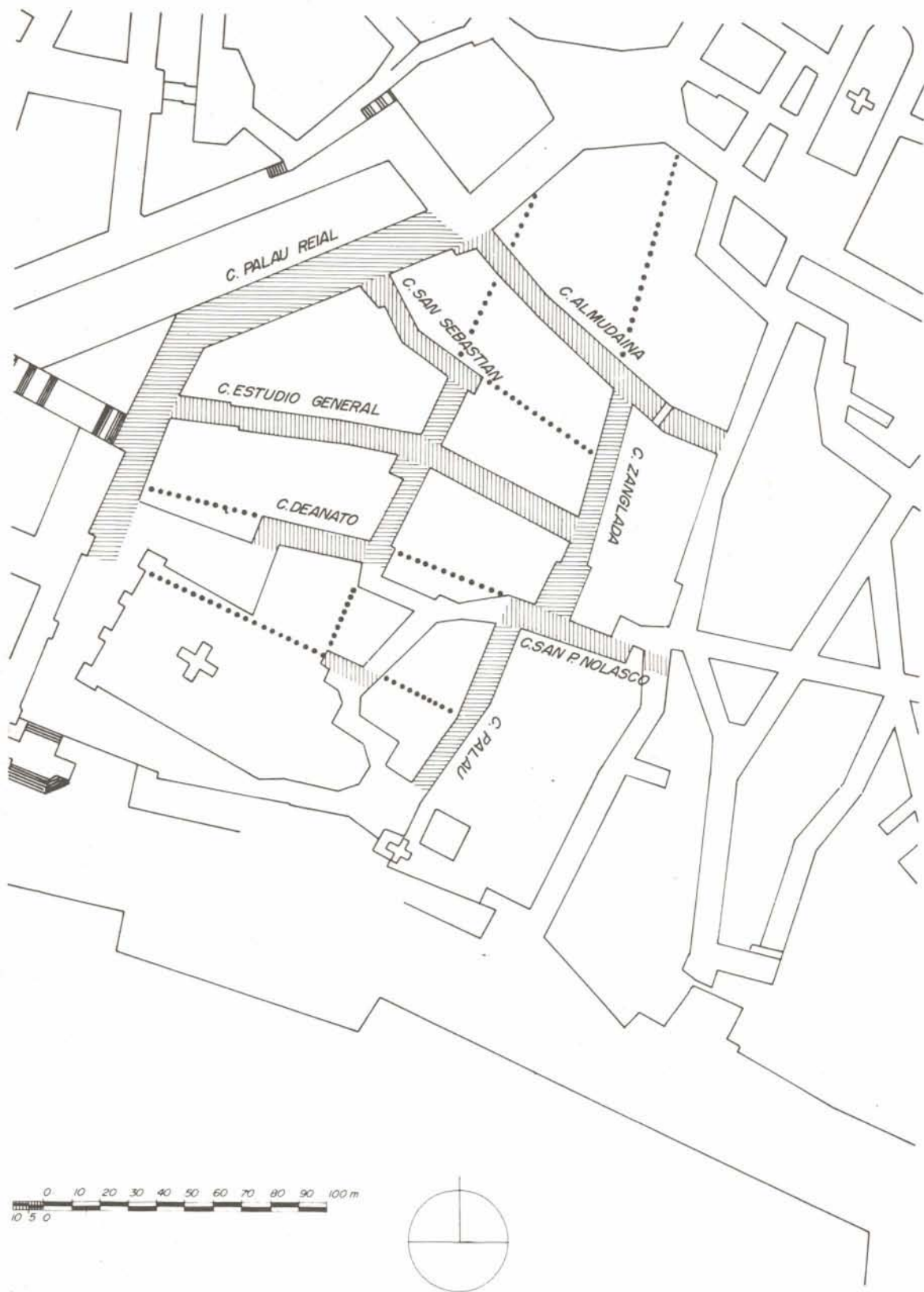
Després de l'assassinat de Sertorius (72 a.C.), Metellus i Pompeius reorganitzaren Hispania i segurament varen assegurar el domini de les Balears reforçant els dos assentaments originals. Ara sí, es comprenen els noms de *Pollentia* i *Palma* —força i victòria— en el moment històric en què *Metellus Pius* havia obtingut la seva victòria sobre Sertorius.

Però probablement tampoc ara no assoliren l'*status* de ciutadania romana. Si en aquesta època Plini els descriu com a *oppida C.R.* aquesta mena de nominació en la secció de Plini sobre Hispania vol dir *municipia C.R.* i no *coloniae*, com ja havia interpretat Wilson.

Els *municipia C.R.* eren comunitats *peregrinae* a les quals hom donà la carta romana pels seus serveis especials o per la seva lleialtat a Roma. El municipi més antic conegut fora d'Itàlia és el de Gades, que rebé la franquícia de mans de Cèsar durant la seva dictadura. Per aquest motiu Mattingly opina que una data cesariana és la que sembla adequada per les cartes municipals de *Palma i Pollentia*.⁽⁴⁰⁾

En aquest estat de la qüestió les alternatives de *coloniae* o *municipia* per a Palma i Pollentia tenen els seus mantenidors i una sèrie de proves i de paral·lels contemporanis en el món de l'època, fora d'Itàlia. Tant en un cas com en l'altre hi ha de cert un fet incontrovertible: els assentaments degueren servir per a preservar Roma contra el ressorgiment de la pirateria a les Balears. Tant si eren *hybridae* com si eren indígenes romanitzats pogueren ésser veterans d'un o altre tipus i així acompliren la finalitat militar de les fundacions.

(40) H.B. MATTINGLY, p. 246.

L'entramat reticular teòric de la ciutat romana de Palma (de Rosselló-Bordoy)

L'emplaçament dels nuclis urbans

Palma

Els historiadors musulmans (Ibn Jaldun, Ibn Idari, Al Maqqari) situen la *Madina Mayurqa* en el lloc de l'actual capital de l'illa, que durant tota l'Edat Mitjana i fins als inicis del segle XVIII s'anomenarà Ciutat de Mallorca.

El Decret de Nova Planta, que entrà en vigor a Mallorca el 1717, en un moment de tendències classicistes, substituirà aquest nom pel de Palma, donant per fet que era el lloc on s'havia implantat el nucli romà, fundat per Metel. Però ja ben aviat aquest renaixement del nom romà tingué molts contradictors.⁽⁴¹⁾

Serra i Ràfols,⁽⁴²⁾ tenint en compte la raresa de les troballes romanes a Ciutat i interpretant els nivells romans com a posteriors a l'època de la fundació metel·liana, arribà a suposar que la Palma romana degué situar-se en la zona on va aparèixer una gran i extensa necròpolis d'inhumació i d'incineració a la Carrotja (terme de les Salines) o en l'horta del Palmer, prop de Campos, on segons ell es veien encara línies de carrers, ruïnes d'edificis i construccions, fets que, amb l'ajut de la similitud toponímica, eren per ell motiu de la identificació. Sens dubte també Serra Ràfols va quedar impressionat pel gran nombre de làpides epigràfiques aparegudes a la necròpolis de la Carrotja —de la mateixa manera que ho havia estat el gran especialista en epigrafia, Hübner—. Però és ben clar que totes són de caire funerari amb predomini d'indígenes romanitzats, segons prova la seva onomàstica, i no fan referència a càrrecs municipals ni a personatges amb funcions municipals. En canvi, entre les poques que han sortit a Palma hi ha una menció a un nom d'emperador i una altra a un duumvir de la tribu Velina.⁽⁴³⁾

A les darreries del segle XIX Pere d'A. Peña i Nicolau,⁽⁴⁴⁾ a la vista de les troballes de la ciutat de Palma, suposà l'existència

(41) GABRIEL ALOMAR, *La reforma de Palma*, Palma 1950, p. 17 n. 15.

(42) J.M. SERRA RÀFOLS, *Les Illes Balears*, fullet amb motiu del IV Congrés Int. d'Arq., Barcelona 1929.

(43) C. VENY: C.I.B. n° 1 C.I.L. II Suppl. n° 5987. L'altre en G. ROSSELLÓ: *Contribución al estudio de Palma romana: la lápida del Estudio General Luliano de Mallorca*, a "A.E. Arq.", XXVIII (1955), ps. 291-292; C. VENY: C.I.B. n° 2.

(44) PEÑA Y NICOLAU, P. de A., *Antiguos recintos fortificados en la ciudad de Palma*, "Bol. Soc. Arq. Luliana", II (1887). Reedició de Bibl. Balear, XXXI (Palma, 1956).

d'un nucli, o nuclis, romans, i els situà en el barri de la catedral: a) La Zuda, sobre un promontori a l'est d'una hipotètica entrada al port, seria com un castell (les restes sota l'edifici de l'Almudaina) que defensaria el port i un poblat de pescadors de petita extensió; b) un segon nucli seria l'ampliació (cca.s. V. de d.C.), l'Eixample, i una murada regular englobaria l'antic castell.

Gabriel Alomar,⁽⁴⁵⁾ seguint i revisant la publicació de Peña i Nicolau, tot i no acceptar la seva situació, dedueix que hi degué haver un nucli pre-romà i que en el segle I. d.C. s'ampliarà amb un castell; més tard, en el segle IV/V d.C., tindria lloc l'ampliació de l'Eixample.

Pocs anys després Guillem Rosselló,⁽⁴⁶⁾ amb motiu del descobriment de la làpida de l'Estudi General Lul·lià, que fa referència a un duumvir de la tribu Velina, considerarà que la ciutat de Metel no podia estar situada en el petit espai que ocupa l'Almudaina, sinó a l'altiplà on s'aixeca la ciutat alta actual, a la vora de la mar, ja que la forma de creixement posterior de la zona de l'Almudaina no concorda amb la pròpia de les tradicions romanes.

L'estudi del plànol de Garau el portà a situar la ciutat metel·liana en l'angle sud-est de la ciutat (és a dir, el barri de Montis-ion, amb una planta rectangular, kardines nord-sud i la via decumana (est-oest) des del col·legi de Montis-ion fins a l'arc de l'Almudaina. Aquest arc s'uniria al ja destruït del carrer Sant Pere Nolasc, amb un parament de murada. Les inscripcions funeràries donades a conèixer per Peña serien d'una necròpolis a la sortida oest de la ciutat romana. La ciutat seria un rectangle delimitat pel carrer d'en Morei, a l'oest, Porta del Camp, a l'est, i carrer arquitecte Reynés- Ramon Llull al nord i la línia de murada medieval des del final del carrer Miramar al baluard del Príncep, al sud. El sector de l'Almudaina seria tan sols un barri en direcció al talús.

Recentment, després de vint anys de controls de les remocions de terra fets en els solars d'aquesta àrea de la ciutat, Rosselló Bordoy s'ha vist obligat a canviar d'idea,⁽⁴⁷⁾ ja que els sondeigs

(45) G. ALOMAR, *La reforma de Palma*, 1950.

(46) G. ROSSELLÓ BORDOY, *La evolución urbana de Palma en la antigüedad. I. Palma romana*, a "Bol. Cam. Of. de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca", nº 631, abril-juny, 1961.

(47) G. ROSSELLÓ BORDOY, *Palma romana, nuevos enfoques a su problemática*, a "Symposium de Arqueología: Pollentia y la romanización de las Baleares", Palma 1983, ps. 143-155.

D · M ·
SARAVCIONIS
VIXIT ANNI · MS ·
XXXVIII · CHERI ·
NIA · SIBI · CONIV ·
EIN · M · I · F · F · I · I ·

D · M ·
AVID PRISCA
VIX · AN · LXX ·
MENS · III ·
CAECILIACI ·
IA · MATER ·

fets en el barri de Monti-sion no han entregat cap tipus de material romà, mentres que les restes, escasses, localitzades procedeixen del barri de l'Almudaina, que fins a l'est no traspassava mai la línia dels carrers de can Pont i Vic i de la Portella. En efecte, el 1967 es localitzaren les restes d'un edifici monumental a 4 m. de profunditat sobre el nivell actual a l'Estudi General Lul·lià; el 1976 es descobriren en una casa del carrer Sant Pere Nolasc testimonis del parament intern d'una murada de gran potència als quals hem d'afegir les restes d'una torre i del parament de la murada en la cruïlla dels carrers d'en Morei i Sant Pere Nolasc.

Per altra banda, la troballa d'un plint motllurat en l'antiga casa Alomar Villalonga (cantó entre els carrers Sant Roc i del Deganat)⁽⁴⁸⁾ i d'uns altres tres més, similars a aquell (el 1982, en una casa annexa al claustre de la catedral), així com algunes troballes numismàtiques i de ceràmica romana, completen els testimonis que avui tenim sobre la ciutat romana a Palma.

I com a resultat d'aquest estat d'investigació Rosselló Bordoy ha elaborat una nova hipòtesi portant el traçat de la ciutat pel sector delimitat pel Mirador al sud, carrer del Palau Reial a l'oest, una línia que creuaria la illeta Ajuntament-Diputació fins al carrer d'en Morei al nord i aquest carrer a l'est. Al centre se situaria el fòrum, a l'encreuament entre els carrers de l'Estudi General i Sant Roc.

En síntesi la possibilitat que la Palma metel·liana estigués emplaçada en el lloc de la Palma actual, ara per ara, sembla tenir moltes probabilitats de credibilitat.

Pollentia

L'emplaçament de Pollentia pot dir-se que ara no presenta cap dificultat. Ja des del s.XVII es fa menció de troballes de monedes en els camps d'Alcúdia, a la vora de l'oratori de Santa Anna. D'un dels camps, el Camp d'en França, prové un cap de marbre d'August velat, trobat per aquestes dates, i del segle XIX és el descobriment d'un cap de marbre, infantil, a Santa Anna.

Un conjunt de làpides epigràfiques, procedents dels camps esmentats, es coneix a partir del s.XVIII, algunes de les quals

(48) G. ALOMAR, *Miscel·lània arqueològica. Pedres d'interès arqueològic a la Ciutat de Mallorca*, a "B.S.A.L." 39 (1983), p. 495-498; "és de "pedraviva", extreta a Binissalem o Campanet, com les tres de l'annex de la Seu".

varen ésser ja utilitzades per a assenyalar l'emplaçament de Pollentia. Una d'elles feia referència a la *Respublica Pollentina* i devia datar-se al s.II o III d.C., segons Hübner.

Aquestes troballes i el descobriment casual de carreus de pedra, parets i ceràmica romana incitaren els senyors Llabrés i R. Isasi a realitzar una sèrie de campanyes d'excavació entre 1923 i 1928, en què morí el senyor Llabrés, però continuà els treballs sol el senyor Isasi fins a 1948. La majoria de les restes indicaven que es tractava de cases i habitacions amb paviments, mosaics i estucs pintats a les parets.

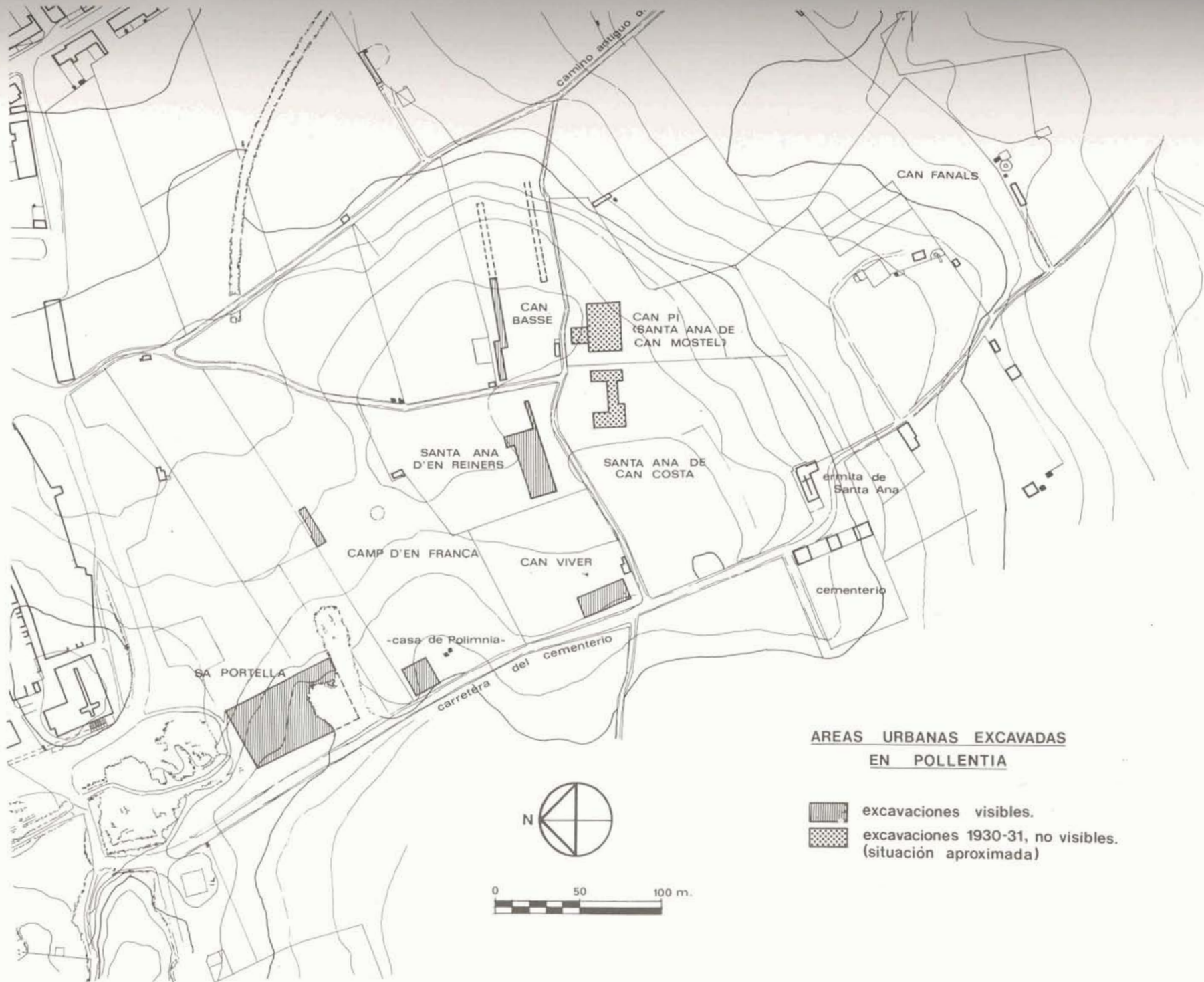
A la finca de Can Pi es descobrí un edifici rectangular amb peristil al centre, amb habitacions a l'entorn. Una altra construcció a Santa Anna tenia la façana ornada amb dues pilastres i dues columnes, un vestíbul, algunes habitacions i un conjunt que interpretaren com una gerreria.

Entre 1948 i 1957 els senyors Malbertí i Amorós exploraren alguns pous i una àrea urbana, que formava part d'una casa (habitacions est de la Casa del Cap de Bronze). També per aquests anys s'investigà un tram de la murada oest de la ciutat.

Aleshores s'acabaren totes les discussions anteriors, ocasionades pel fet que el nom derivat de Pollentia fos Pollença (passant per l'àrab Bullanca), ja que res de similar no es trobava en la ciutat de Pollença.

La Fundació Bryant, en 1952, posava totalment al descobert el petit teatre de la ciutat, als afores del nucli urbà, i el 1957 començava les seves campanyes d'excavació, que han continuat fins ara, ja que els camps de secà, on es troba la ciutat romana, han estat expropiats per l'Estat. El resultat d'aquestes campanyes ha estat la exhumació de tres cases urbanes (dues de mutilades) i de dos carrers: són les anomenades Cases del Cap de Bronze —entorn d'un peristil—, dels Dos Tresors —entorn d'un àtrium— i la Casa Nord-oest, que va ser partida quan va aixecar-se la murada de la ciutat, en una etapa de perill i de convulsions socials que no respectaren la propietat privada.

Dels dos carrers entre elles, un —d'est a oest— era porticat i de gran amplària. L'estudi de les cases i dels carrers ha permès conèixer l'expansió que en època d'August tingué la ciutat, a causa de la nova planificació de la Casa del Cap de Bronze, en què s'utilitzaren parets republicanes que se superposaven a un poblat o santuari talaiòtic, la remodelació de la Casa Nord-oest i d'una àrea

d'habitacions al nord de la Casa dels Dos Tresors. També la Casa dels Dos Tresors es degué construir entre l'època d'August i la de Claudi.

En temps de Claudi i Neró sabem que hi hagué *praefecti* estacionats a les Balears, segurament oficials de caire militar.

Les lluites camperoles de caire social a finals del s.II d.C., que coneixem a les Gàl·lies i Hispània, degueren tenir ressonància a Pollentia, i en aquest moment situem la construcció de la muralla. El tresoret de séstercis de mitjan s.III d.C. trobat en una de les habitacions de la Casa dels Dos Tresors és una mostra del fet que els disturbis continuaren sobretot a la segona meitat del s.III d.C.

L'altre tresoret numismàtic de l'habitació V de la mateixa casa correspon a finals del s.IV d.C. o principis del s.V. d.C., cosa que prova la continuïtat de la vida d'aquesta part de la ciutat, és a dir, que no fou destruïda pels vàndals, com sempre s'ha dit, sinó que va anar morint lentament. La reacció de l'Imperi bizantí portarà a l'annexió de les Balears; el domini bizantí queda atestat per troballes numismàtiques.

En l'últim decenni dels treballs s'han excavat altres zones de la ciutat, que plantegen problemes sobre la possibilitat d'unes invasions de franco-alamans en el segle III d.C. (segona meitat). Així hem vist com, a la finca de Can Viver, un establiment industrial sembla acabar-se en aquesta època i igualment un complex d'habitacions (Casa de Polymnia) del Camp d'en França. Els anys que transcorren des de 1980 han portat els treballs a la finca de Santa Anna de Can Reynés, on, sota una necròpolis romana tardana, ha estat possible trobar les estructures del fòrum imperial, entre elles la fonamentació d'un temple arrasat totalment, segurament en el s.III d.C., i diversos edicles sobre els quals hi devien anar estàtues i inscripcions; una zona de tendes i probablement una espècie de mercat obert s'assenyalen en un dels extrems de la plaça central.

Per l'epigrafia coneixem tres duumvirs de l'orde dels decurions de la ciutat, algun, reelegit, i dos d'ells foren flamines, és a dir representants, com a magistrats religiosos, del culte a l'Emperador. Les diverses dedicacions a emperadors i les mencions epigràfiques amb el nom de *Respublica Pollentina*, així com la seva extensió almenys d'unes 10 Ha., mostren que Pollentia, amb una situació immillorable entre les dues badies de Pollença i Al-

cúdia, degué ser una ciutat, encara que provincial, d'una certa importància.⁽⁴⁹⁾

Bocchoris

De Bocchoris, que segons la menció de Plini ja no existia a la seva època, i gaudí del règim de *foederata*, tenim patent el seu emplaçament per la continuïtat del topònim *Bóquer*: és un lloc situat a la vora del Port de Pollença i per tant a poca distància de *Pollentia* on l'any 1765 va trobar-se una inscripció en bronze gravada a burí, que és una *tabula patronatus*.⁽⁵⁰⁾ I el 1951 se'n trobà una altra, també de bronze, a la carretera d'Alcúdia al Port de Pollença, a la vora del mar, en el Pedret de Bóquer, prop del lloc on va aparèixer l'anterior.⁽⁵¹⁾

Una d'elles es data el 10 a.C. i manifesta que els seus habitants tingueren un patró, M. Crassus Frugi;⁽⁵²⁾ l'altra, del 6d.C., anomena com a patró M. Atilius Vernus. Aquest darrer, de la tribu Galeria —molt freqüent a la Tarraconensis— devia ser un *hispanus* amb la ciutadania romana i degué tenir un cert paper a l'administració abans que Bocchoris el cridés.

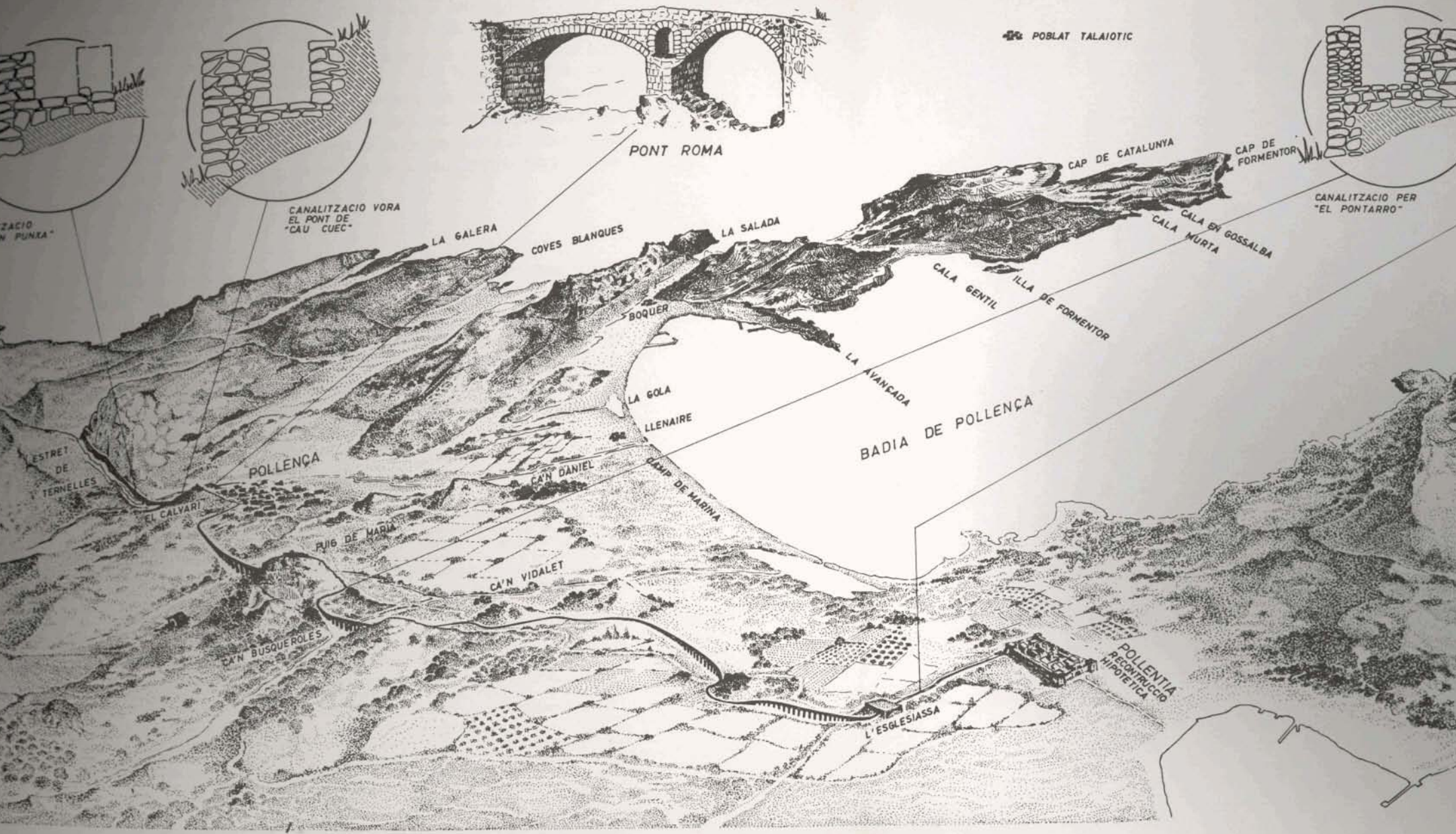
En el document primer s'anomena *Civitas Bocchoritana* i en el segon es parla del *Senatus populusque Bocchoritanus*. En el primer cas els negociadors són *legati* i en el segon són magistrats locals significats amb el títol llatí de *pretors*. No sembla probable la conclusió que degué haver-hi un canvi en la constitució

(49) VENTAYOL, P., *Historia de Alcúdia*, I. Palma 1927.
G. ROSSELLÓ BORDOY, A. ARRIBAS PALAU Y M. TARRADELL MATEU, *Historia de Alcúdia*, I. Palma 1978.
LLABRÉS BERNAL, J., y ISASI RANSOME, R., *Excavaciones en los terrenos donde estuvo enclavada la ciudad romana de Pollentia (Baleares, isla de Mallorca)*. Memoria de los trabajos practicados en 1930-31. Memoria 131 de la Junta Sup. del Tesoro Artístico. Madrid 1939.
ARRIBAS A., TARRADELL M. y WOODS D., *Pollentia I. Excavaciones en Sa Portella, Alcúdia, Mallorca*. a "Exc. Arq. en España", nº 75, Madrid 1973.
ÍDEM, *Pollentia II*, "Exc. Arq. en España", nº 98, Madrid 1978.
A. ARRIBAS (Editor). *Pollentia. Estudio de los materiales I. Sa Portella, excavaciones 1957-1963*. Palma de Mallorca 1983.

(50) HUBNER, C.I.L. II, 3695 HUBNER, *Eph. Epigr.* IV, p. 21; A. D'ORS, *Epigrafía jurídica de la España romana*, Madrid 1953, p. 370-371, nº 19; C. VENY: *Aportaciones a la romanización*. . . ps. 513 i 515, C. VENY: C.I.B. nº 22 p. 38-38-40, Lám. VII, fig. 15.

(51) AMORÓS, L.R., *Una nueva Tabula Patronatus de Bocchoris*, "B.S.A.L." XXX, 1951, p. 632-637; A. D'ORS, *Epigrafía jurídica*, ps. 367-368 nº 16; C. VENY, C.I.B. nº 21 ps. 34-37.

(52) Sobre M. Crassus Frugi, cfr. A. D'ORS, *Epigrafía jurídica*. . . ps. 368 i 461. Havia estat procònsul a l'Àfrica el 8 a.C. D'Ors creu que potser fos llegat d'August per la Citerior, després del seu consolat el 14 a.C.

POBLAT TALAIOTIC

PONT ROMA

CANALITZACIÓ VORA EL PONT DE "CAU CUEC"

CANALITZACIÓ PER "EL PONTARRO"

LA CANALITZACIÓ ROMANA D'AIGUA DES DE TERNELLES A POLLENTIA

DE LA COL·LECCIÓ PARTICULAR DE DAM

entre les dates dels dos documents, sinó que aquesta diferència deu reflectir un grau de romanització major en una ciutat que des del començament fou independent gràcies al *foedus*.⁽⁵³⁾

Quan la família de Crassus Frugi⁽⁵⁴⁾ s'enfonsà, *Bocchoris* no degué tenir cap possibilitat d'ajuda, ja que és molt probable que la seva veïna *Pollentia* degué negar-la sota la seva ombra; mai no arribà a esdevenir un veritable centre urbà però, contra el que podríem suposar per la menció de Plini, no degué desaparèixer aviat, ja que els paraments de murades, la ceràmica i les monedes trobades a Can Bóquer proven ben clarament que la seva vida es perllongà fins al Baix Imperi.⁽⁵⁵⁾

Guium i Tucis

Dissortadament no tenim més element de judici que el que aporta Plini per a la identificació de *Guium* i *Tucis*. Tan sols una inscripció permet assegurar que les famílies dels ex-magistrats de *Guium* foren enrolades en la tribu Quirina,⁽⁵⁶⁾ la qual cosa vol dir que *Guium* i *Tucis* es convertiren en *municipia flavia* el 73/74 per Vespasià-Titus, igual que s'esdevingué amb *Iamo* i *Mago* a Menorca i amb la ciutat d'*Ebusus* (Eivissa), que també tenen com a pròpia aquesta tribu, que és la de Vespasià.

(53) A. D'ORS creu veure en aquest canvi una tendència d'imitació a Roma (p. 371), mentre que C. VENY, C.I.B. p. 39, diu que "és possible pensar també en una tendència impositiva i unificadora per part de l'Imperi". E. ALBERTINI, *Les divisions administratives de l'Espagne romaine*, 1923, p. 105, n. 1, creu que arribà a ser municipi; R. KNOX MC. ELDERRY, *Vespasian's Reconstruction of Spain*, p. 76, pensa que devia passar a obtenir el dret llatí H. GALSTERER: *Untersuchungen*. . . , p. 52, suggereix que devia arribar a obtenir el dret llatí o el romà. Sobre aquest aspecte, cfr. M. MAYER y I. RODA, *Consideraciones sobre el topónimo Pollentia*. . . , a "Symposium de Arqueología. Pollentia. . ." 1983, p. 34, n. 37. MATTINGLY, H.B.: *Roman Pollentia: Coinage and History*, a A. ARRIBAS (ed.) *Pollentia, Estudio de los materiales*, I. . . , p. 245.

(54) Un dels seus néts, cunyat de Claudi, va ser executat el 46 d.C., acusat de conspiració. Un germà més jove —L. Calpurnius Piso Licinianus— passà molt de temps a l'exili fins que Galba el tornà al seu costat. (Cfr. MATTINGLY, *ibid.* p. 245).

(55) A. MAYER Y I. RODA, *Consideraciones sobre el topónimo Pollentia*. . . , p. 29, pensen en una col·laboració econòmica entre un nucli plenament urbà i la pervivència d'una organització més laxa de tipus indígena que hauria anat romanitzant-se lentament. Suggereixen que "Pollentia s'ubicà a la vora d'un nucli indígena de relativa densitat que devia tenir per a la fundació romana el paper que en altres casos representaven les *civitates* que precedien nuclis que coneixem com a *oppida C.R.*" i que (p. 30) la població indígena sobre la qual devia tenir influència Pollentia devia ser Bocchoris, que, com a *foederata*, mantenia les seves estructures i segurament la seva relativa dispersió.

(56) C.I.L. II 4128, C.I.B. apèndix I, nº 6.

Mago i Iamo

Mela,⁽⁵⁷⁾ en referir-se a Menorca, anomena *Mago i Iamo* com a *castella*, mentre que Plini⁽⁵⁸⁾ les cita com a *civitates*, i hi afegeix *Sanisera*. L'epigrafia complementa aquestes dades donant-nos a conèixer el nom de *Mago* com a *Municipium magontanum*,⁽⁵⁹⁾ *Municipium flavium magontanum*⁽⁶⁰⁾ y *Respublica magontana*⁽⁶¹⁾ i el de *Iamo* com a *Municipium flavium Iamontanum*.⁽⁶²⁾ Totes les inscripcions són posteriors al 73/74 d.C., data de la concessió per part de Vespasià del *ius latii* a molts assentaments indígenes que havien assimilat les formes de govern romanes.⁽⁶³⁾ Dues inscripcions de *Mago* dedicades a Caracalla, una de coneguda des de 1861 i l'altra donada a conèixer el 1968, potser es relacionen amb possibles repercussions de l'edicte de 212 pel qual s'atorgava la ciutadania romana a tots els habitants lliures de l'Imperi.⁽⁶⁴⁾

La identificació de *Mago* amb Maó sembla no oferir cap dubte, ja que de les inscripcions trobades a la ciutat unes fan al·lusió al seu *status* en les tres formes citades i altres (o les mateixes) es refereixen a càrrecs municipals, com *edil*, *duumvir* (alguns, renovats per tres vegades), un *flamen* d'Hispania Citerior i un *magister(?)larum augustorum*.⁽⁶⁵⁾ El complement a l'epigrafia ens el dona l'àrea on foren trobades les inscripcions, que correspon a la de la vila i ciutat medieval, a uns 30 m. sobre el nivell del mar, ben delimitada en la banda que mira al port per l'espadat i per terra per l'eix

(57) MELA, II, 7.

(58) PLINI, III, 78.

(59) C.I.L. II, 3709, VENY, C.I.B. n° 121, Lám. 34 fig. 83.

(60) C.I.L. II, 3708; C.I.B. n° 128.

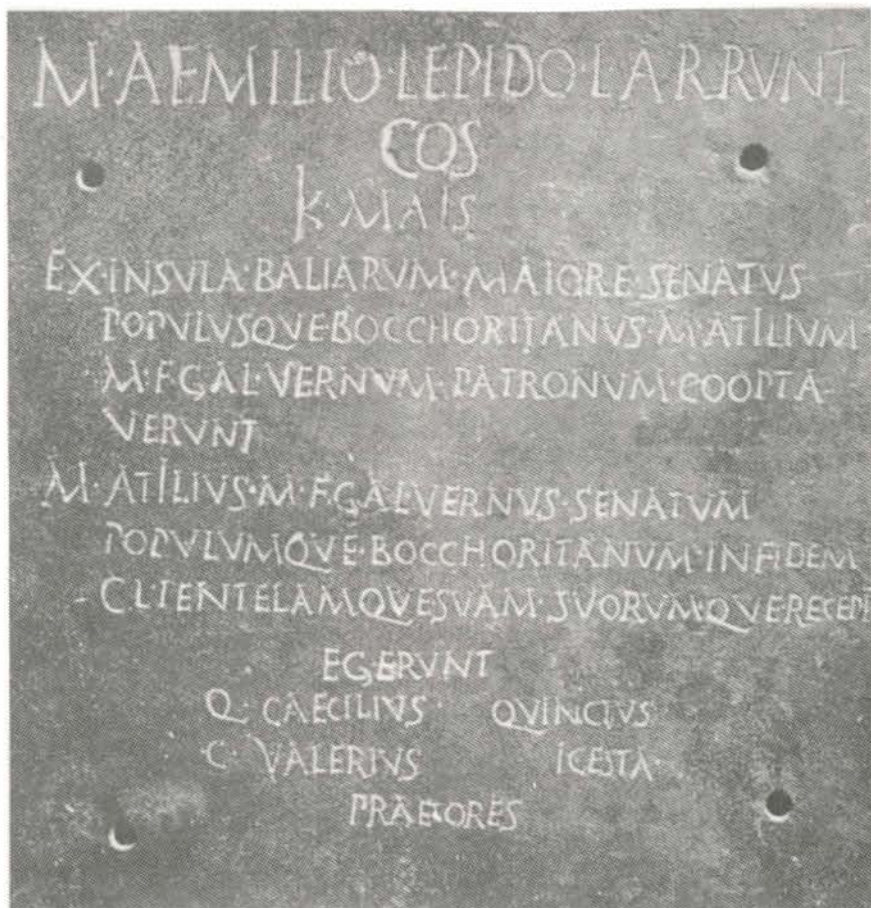
(61) C.I.L. II, 3710; C.I.B. 122 Lám. 34 fig. 84.

(62) La de Iamo, a C.I.B. p. 246 n° 9, de Barcelona.

(63) La inscripció C.I.L. 3711, C.I.B. n° 123, Lám. 35, fig. 85 de Maó amb la forma "in insula" i la C.I.L. 3712, C.I.B. 124 Lám. 36 fig. 86. Hubner llegí "Magontanae Insulae" i sembla poc convincent a Veny (p. 148) perquè *Mago* mai no va ser el nom de l'illa i els textos epigràfics coincideixen amb els històrics i geogràfics.

(64) C.I.L. II 3707 i C.I.B. n° 120. La trobada a 1968 a Sant Climent és del 211-214 a.C. Cfr. JOAN DE NICOLÁS, *Romanización de Menorca*, a "Geogr. e Hist. de Menorca" (coordinada per J.M. Mascaró), 1983, ps. 201, 283, i foto a p. 201 i 283.

(65) C.I.L. II, 3708 i C.I.B. 128, edil, duumvir.
C.I.F. II 3709, C.I.B. 121, edil, duumvir, flamen dels déus, augustal.
C.I.L. 3710, C.I.B. 122, mateixos títols que l'anterior; tres vegades duumvir.
C.I.L. II 3711, C.I.B. 123, edil, tres vegades duumvir, flamen de la Hispania Citerior.
C.I.B. 127, magister (?) larum augustorum (títol religiós).

Tabula patronatus de Bocchoris

Làpida trobada a Pollentia

que formen el convent de les Concepcionistes, l'Ajuntament i l'església de Santa Maria, on s'alçaren les murades medievals, que aprofitaren probablement estructures fortificades més antigues.⁽⁶⁶⁾

Cristina Rita ha pogut traçar la planta de la *Mago* romana com a hipòtesi de treball tenint en compte el traçat de vies modernes i restes antigues que és el fòssil de l'entramat romà, sobretot després de les excavacions, inèdites encara, realitzades pel director del Museu de Maó, Lluís Plantalamor, el 1981, en la plaça de la Conquesta. Els materials mostren la total romanització de Maó en el seu urbanisme, que resulta totalment reformat, i poden datar-se, per les ceràmiques, des del moment de la conquesta fins al Baix Imperi. Les restes urbanístiques són alguns paraments de cases i un carrer que se superposen a construccions talaiòtiques i restes de murada que encara es conserven dins de les construccions modernes.⁽⁶⁷⁾

L'estudi de la necròpolis magontana del s.I-II d.C., els materials de la qual han estat recollits pacientment, permet situar el seu emplaçament: plaça del Carme, part de l'església i el claustre del mateix nom, plaça de José Antonio, i s'endinsa a la illeta compresa entre aquestes places i els carrers del Nord i Anuncivay, part del carrer del Carme i del carrer General Sanjurjo.⁽⁶⁸⁾

Iamo és confirmat com a municipi per una làpida de Barcelona,⁽⁶⁹⁾ i el seu emplaçament dins l'àrea urbana de Ciutadella és avalat per tres làpides votives, trobades una al port,⁽⁷⁰⁾ una altra a l'antic cementiri de la catedral⁽⁷¹⁾ i la tercera a l'interior de la ciutat.⁽⁷²⁾

Les ceràmiques romanes dels s.I i II d.C. que han aparegut en les obres efectuades en els carrers J.M. Quadrado, Sant Sebastià,

(66) J. DE NICOLÁS, *Romanización de Menorca*. . . , p. 264.

(67) M. CRISTINA RITA, *Las necrópolis romanas de Mahón-Menorca*, Palma 1982, p. 61.

(68) ÍDEM, p. 18

(69) C.I.B. p. 246 n^o, Ordo municipi Iamontani Insule minore.

(70) C.I.L. 3716, C.I.B. 163.

(71) C.I.L. 3717, C.I.B. 165.

(72) C.I.B. 164.

Sant Cristòfol, P. Cortès i Sant Miquel avalen aquelles dades. Per altra banda, es coneix la presència de materials del Baix Imperi a una escombrera fora murada en un dels horts del Pla de Sant Joan, i d'altres que fan suposar l'enplaçament d'una necròpolis Baix Imperi des del passeig de Sant Nicolau i el Camí de Baix.⁽⁷³⁾

Sanisera

I per últim referim-nos a *Sanisera*, l'altra *civitas* de Plini.

Joan Ramis i Ramis,⁽⁷⁴⁾ per la similitud del topònim, va pensar que potser es trobava en les ruïnes del Port de Sanitja, i atret per aquesta idea l'equip del Museu de Menorca, sota la direcció de Cristina Rita, va iniciar el 1979 unes excavacions en aquest lloc, encara inèdites. A més d'haver trobat en superfície i per tota la zona materials suficients per mostrar l'existència d'un enclavament romà que aniria des de l'època republicana-romana fins al s.VI d.C., hi ha una sèrie d'estructures que es varen abandonar davant la inseguretat costanera del moment.⁽⁷⁵⁾

El món rural.

Quasi tots el poblats pre-romans de Catalunya i de València eren llogarrets petits d'extensió, en els quals es reconeixen els àmbits d'habitació sense determinar-se cap estructura que pugui considerar-se com un veritable edifici de caire públic; és a dir que cap d'ells no pot ésser denominat com una ciutat, en el sentit que entenem l'urbanisme al món clàssic.

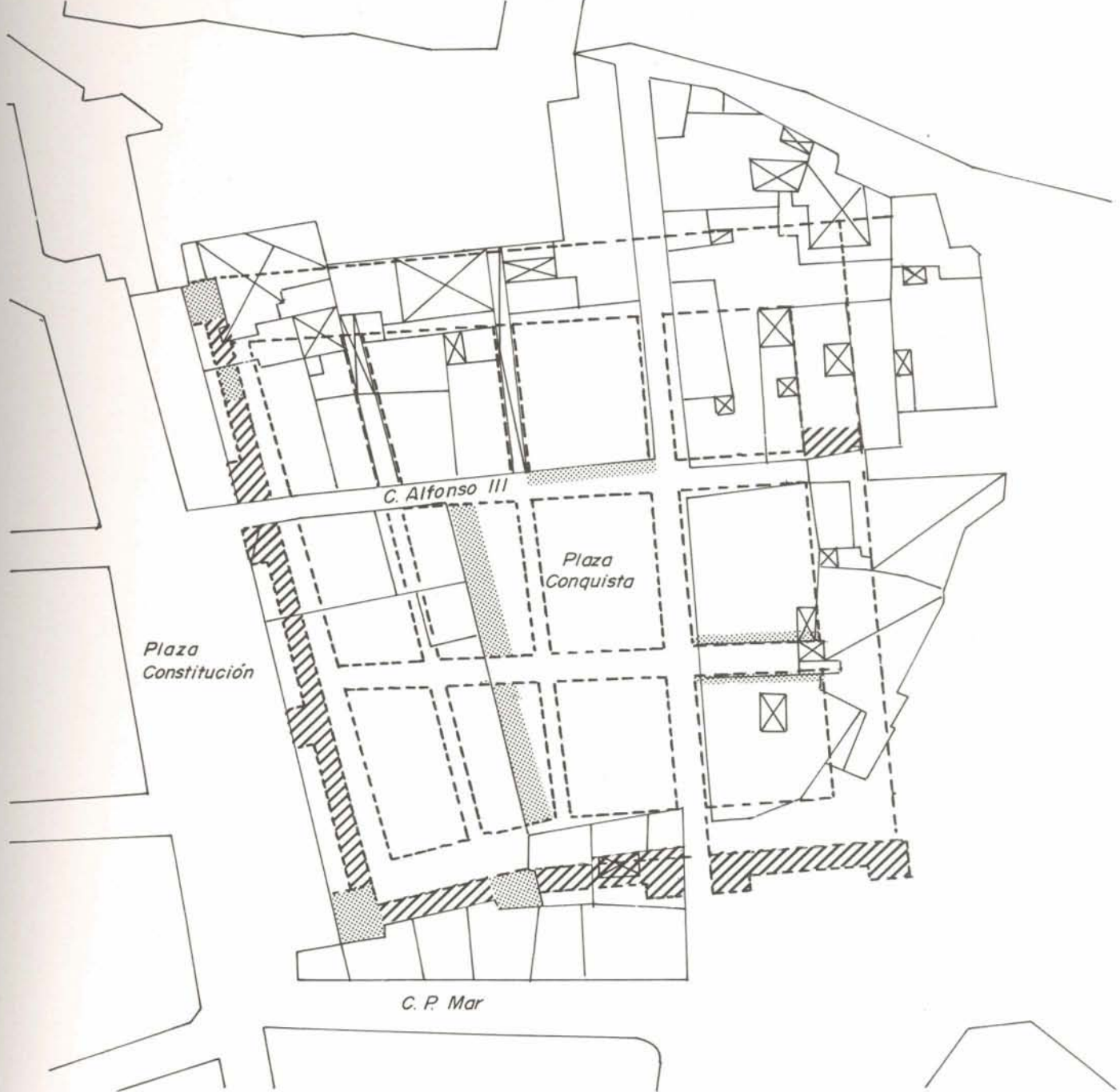
I diguem això perquè el que s'esdevingué a Catalunya i a València ens interessa pel fet que, per extrapolació, podem fer-nos càrrec del que degué escaure's a les Balears.

Dels poblats ibèrics de la franja catalano-llevantina uns pocs, potser els més importants, passaren a ser municipis (o excepcionalment colònies), i els habitants es desplaçaren des dels turons a la plana. Altres foren abandonats per la destrucció subsegüent a l'ocupació romana o pel fet que els indígenes foren obligats

(73) J. DE NICOLÁS, *Romanización . . .*, p. 265-6.

(74) J. RAMIS, *Adiciones e ilustraciones al ms. del Alférez de la Real Armada D. José de Vargas Ponce, referente a la isla de Menorca, Mahón. 1784*, cit. a J. DE NICOLÁS, *Romanización . . .*, p. 266.

(75) M. C. RITA, *Las necrópolis*, p. 10.

RESTOS CONOCIDOS ARQUEOLÓGICAMENTE

RESTOS CONOCIDOS DOCUMENTALMENTE

POSIBLES LINEAS DE TRAZADO DE LA CIUDAD ROMANA

0 10 20 30 40 50 m.

Reconstrucció de la ciutat romana de Maó (segons C. Rita)

de nova fundació. Es fa difícil de creure que no existeixi ni tan sols una vil·la romana en una àrea com les Balears, explorada des de fa temps, però la veritat és que les cartes arqueològiques, que representen la millor collita de dades, són frustrants en aquests aspectes. Aquest és el cas de la d'en Mascaró sobre els termes d'Alcúdia, Muro i la Pobla o la d'en Víctor Guerrero sobre Calvià.⁽⁷⁸⁾

Però hi ha signes que aquest estat de coses pot canviar. Així, Damià Cerdà assenyala que sota les cases actuals de la Vall d'en Marc hi ha sovint indicis de materials romans; és un camp a explorar per saber si es tracta de vil·les o de nuclis anteriors romanitzats. Jaume Coll, amb un grup d'estudiants, s'ha llançat a la tasca de recollida de dades en el terme d'Alcúdia, amb resultats inicials esperançadors. I Margarida Orfila prepara un treball monogràfic sobre la Carrotja i la zona de les Salines, i ja ha passat de la fase de recollida de dades de tot caire.

Si en el procés d'investigació de la vida quotidiana al camp a l'època romana les relacions entre ciutadans i camperols, la força d'atracció de la ciutat sobre el camp i el grau d'aculturació que es produeix en cada etapa requereixen una investigació que està per fer, tenim alguns camps d'actuació que han començat a esser desbrollats.

El repertori de les inscripcions romanes insulars⁽⁷⁹⁾ ens posa en relleu que bona part de l'onomàstica personal correspon a noms indígenes pre-romans i les diferències en el llatí de

(78) J. MASCARÓ, *Romanización de Mallorca. Contribución al estudio de la romanización de los términos municipales de Alcudia, Sa Pobla y Muro*, a "Preh. y Arq. de las Islas Baleares, VI Symposium de Preh. Peninsular", Barcelona 1974, ps. 381-386. J. MASCARÓ, *Prehistoria de Alcudia (Avance del catálogo de sus monumentos megalíticos)*, a J. LLADÓ, *La sección histórica del Archivo Municipal de la fidelísima ciudad de Alcudia*, Palma 1964, ps. 63-88. V. GUERRERO, *Los núcleos arqueológicos de Calviá*, Palma 1982. Altres inicis de cartes arqueològiques locals a J. MASCARÓ Y COSME AGUILÓ, *Noticias para la carta arqueológica de la comarca de Santanyi*, "B.S.A.L.", 1969, n. 810-811, XXXIII, p. 89-120, a J. MASCARÓ Y C. AGUILÓ, *Noticias para la carta arqueológica del término de Campos*, "B.S.A.L." n. 812-813, XXXIII, 1970 p. 254-277, G. ROSSELLÓ BORDOY, *Ses Salines. Avance al estudio de sus yacimientos arqueológicos*, "B.S.A.L." n. 792-795, XXXII (1961-1962) ps. 71-87. J. MASCARÓ, *Carta arqueológica del término municipal de Palma*, "B.S.A.L." XXXI, 1966-7, ps. 497-520, J. MASCARÓ, *Noticias para la carta arqueológica e inventario monumental de Calviá*, "B.S.A.L.", 1973, XXXIV.

(79) C. VENY, C.I.B., Madrid 1965. C. VENY, *Aportaciones a la romanización de Mallorca según las fuentes epigráficas*, a "Hª de Mallorca". de J. Mascaró, vol. I, ps. 513-544.

les inscripcions palesen en quin grau la cultura llatina anava penetrant, en l'aspecte fonètic i gramatical, entre els indígenes.

Així observem la vacil·lació dels sons vocàlics *o*, *u* en síl·laba final, la caiguda de la *s* final en onomàstics en nominatiu, la contracció de *nn* en *n*, el pas de la *i* llarga a la diftongació en *ei* (en inscripcions antigues) o de *ae* a *ai* i de *au* a *o*.⁽⁸⁰⁾

També les inscripcions de les esteles de la Carrotja en els seus elements complementaris decoratius ens ofereixen dades sobre les creences d'ultratomba dels indígenes romanitzats: la lluna (en les formes de quart creixent o minvant), les rosetes (que simbolitzen el sol radiant), la pinya (emblema d'immortalitat), les portes (de l'Hades), la clau (idea de la resurrecció), les palmes (creença en el triomf sobre la mort), són símbols que entre els pitagòrics i estoics eclèctics insinuen la creença en la immortalitat de l'ànima.⁽⁸¹⁾

Les inscripcions i algunes estatuetes de bronze també ens diuen quelcom de la religiositat de les illes romanitzades. En algun cas —com la inscripció trobada en el port de Ciutadella,⁽⁸²⁾ en què un *miles* féu una consagració a la lluna— no podem assegurar si es tracta de cultes indígenes o de cultes populars romans; però altres, referides als llars augustals⁽⁸³⁾ o a l'existència de *flamines divorum et augustales*,⁽⁸⁴⁾ posen de manifest la introducció de cultes populars romans de caràcter domèstic i familiar, propis de gent d'un *status* socio-econòmic baix.

Els tres Mercuris de bronze de Pollentia, la Victòria i la Fortuna de la mateixa localitat, així com les Minerves de Son Axaló i Cas Traginer de Santanyí a Mallorca, juntament amb les estatuetes de la Torre Trencada que representen Júpiter,⁽⁸⁵⁾ del Mercadal que representen un Hermes⁽⁸⁶⁾ i la de Juno-Minerva,⁽⁸⁷⁾ palesen la introducció dels típics déus del panteó romà. I per altra banda hem de tenir en compte també la vinguda de possibles cultes

(80) ÍDEM, ps. 541.

(81) ÍDEM, p. 541-543.

(82) C.I.L. II 3716, C.I.B. 163.

(83) C.I.B. 127.

(84) C.I.L. II 3709, i C.I.B. 121; C.I.L. II 3710 i C.I.B. 122; C.I.L. 3711 i C.I.B. 123.

(85) J. DE NICOLÁS, *Romanización de Menorca*, IV, p. 132.

(86) ÍDEM, p. 124-125.

(87) ÍDEM, p. 133.

orientals, testificats per l'estatueta d'Isis-Fortuna de Biniparatxet (Sant Lluís)⁽⁸⁸⁾ i la inscripció dedicatòria d'un temple a Maó⁽⁸⁹⁾ a Cíbele-Atis, la Deessa Mare oriental junt amb el seu pare Atis.

La continuïtat dels recintes de taula, com santuaris, durant els dos primers segles de l'Imperi, provada a Torralba, queda també reforçada en els últims anys per l'estudi dels materials de necròpolis d'època romana, que permeten concloure que el país no estava encara totalment romanitzat en el segle II d.C.

A la necròpolis de l'Albufera,⁽⁹⁰⁾ en l'*ager pollentinus*, que es data en els segles I i II d.C., hi ha una sepultura en urna construïda de marès local que, pels paral·lels documentats a la cova de Son Boronat⁽⁹¹⁾ i a Son Oms⁽⁹²⁾ (pròpies d'inhumacions infantils), proven la continuïtat de tradicions locals que arrenquen del s. V-IV a.C. i continuen fins al segle I d.C. L'urna citada feia parella a Son Boronat⁽⁹³⁾ amb una altra de molt més regular, amb peus i tapadora, de la qual coneixem paral·lels a la necròpolis de la Carrotja (les Salines).⁽⁹⁴⁾ En aquesta necròpolis de la Carrotja, associats amb materials romans, hi ha una gran quantitat d'objectes indígenes. És a dir que, o bé existí una necròpolis indígena anterior a la romana, o bé tot el material indígena formava part dels aixovars d'època romana (cosa que no exclou l'existència d'una necròpolis purament indígena).

La necròpolis pollentina de Can Corró (o del Matadero) presenta, dins d'un context homogeni romà dels s.I-II d.C., una única urna⁽⁹⁵⁾ feta a mà, que per la seva tipologia i decoració

(88) M. ORFILA, *Ibid*, núm. 12, p. 130, fig. 22.

(89) C.I.L. II n. 3706 i C.I.B. 119.

(90) A. ARRIBAS y J. LLABRÉS, *Una necrópolis romana del ager pollentinus*, a A. ARRIBAS (ed.) *Pollentia. Estudio de los materiales I. . .* Palma, 1983, p. 305-362.

(91) V. GUERRERO, *El yacimiento funerario de Son Boronat (Calvià)*, "B.S.A.L.", XXXVII, 1979, p. 1-50, dibuix a la p. 19.

(92) G. ROSSELLÓ BORDOY y V. GUERRERO, *La necrópolis infantil de Cas Santa Marier (Son Oms, Palma de Mallorca)*, a "N.A.H.", 15 (1983), ps. 407-448.

(93) V. GUERRERO, *ibid*. p. 11, fig. entre ps. 16 i 17, lám. VII, 3.

(94) Inèdites als Museus de Palma i Barcelona.

(95) Inèdita al Museu d'Alcúdia. Pertany a la sepultura d'incineració nº 20.

s'assembla a les de Son Maimó⁽⁹⁶⁾ i Son Boronat⁽⁹⁷⁾ o a una altra de la Carrotja que no continuen passat el s. II a.C.

La complexa problemàtica de la cronologia de les urnes de marès va unida a la de les coves d'enterrament amb materials indígenes i romans, pel que fa a les quals no és possible establir una cronologia que diferenciï els dos moments culturals. Algun autor (B. Font Obrador)⁽⁹⁸⁾ creu que aquestes urnes són pròpies d'enterraments romans. Aquest és el cas de les urnes de marès, regulars, de ca l'Hereu (les Pletes Obertes) de Son Julià de Lluçmajor, on junt amb vasos i bronzes indígenes aparagué ceràmica romana en bona part d'època avançada. Igual s'esdevingué a la Cova de la Madona de Santanyí, on hi havia enterraments d'inhumació i d'incineració, alguns d'ells en urnes de pedra. A la cova de Son Danús tres urnes de marès contenien ossos calcinats.

La tradició indígena es comprova també a la necròpolis de l'Albufera esmentada, on trobaren un vaset a mà de tradició posttalaiòtica en una sepultura i en una altra un vas a mà imitant una forma de ceràmica fina romana.⁽⁹⁹⁾

El mateix estat de qüestió apareix també a Menorca. A la necròpolis urbana de Maó, junt amb la ceràmica romana, aparegué una urna a mà⁽¹⁰⁰⁾ que és una evolució de la pithoide talaiòtica, d'època de Claudi-Neró, i en una tomba d'inhumació de la mateixa necròpolis hi ha un gobelet que imita la decoració de la barbotina romana.⁽¹⁰¹⁾ Sortint de l'àrea urbana, a la necròpolis romana del s. I d.C. del Campet de la Creu del Mercadal hi ha dos braçalets de bronze de tradició local, la inclusió dels quals en l'aixovar pot explicar-se en funció de la riquesa manifesta pel metall o bé per la força de la tradició indígena.⁽¹⁰²⁾

(96) L. AMORÓS, *La cueva sepulcral de Son Maimó...*, "Preh. y Arq. Balear, VI Symp. de Preh. y Arq. Peninsular", Barcelona, 1974, ps. 137-170, Inv. 9 fig. 11, Lám. XVI, fig. 1 a.

(97) V. GUERRERO, *ibid.*, nº 11907 i 11908, fig. entre ps. 48 i 49.

(98) B. FONT OBRADOR, *Mallorca protohistòrica*, a "Historia de Mallorca" (ed. Mascaró), Palma 1973, I, p. 386 ss. Jaume Coll fotografia unes urnes de la Madona de Santanyí (comunicació oral).

(99) A. ARRIBAS y J. LLABRÉS, 1983, és el nº 88 del Catàleg. La imitació Mayet VIII és el nº 75.

(100) C. RITA, 1982, urna nº 1, p. 22.

(101) C. RITA p. 44, L. PLANTALAMOR y R. TEJEDOR, *Noticia sobre un enterramiento romano en Mahón*, "Rev. Menorca", 1. sem. 1977, p. 95.

(102) C. RITA, *La necròpolis romana d'Es Campet de Sa Creu (Es Mercadal)*, Ciutadella, 1981, p. 39, Lám. I, nº 1 i 2.

L'exemplar del pectoral de plom, potser de caràcter religiós, en l'aixovar d'una tomba del s. I d.C. de la necròpolis del Rafal del Capità de Ciutadella⁽¹⁰³⁾ o un altre amb braçalets de bronze, ceràmica a mà, grans de collar de pasta vítria associats a tres monedes romanes del s.I d.C. a la cova de la Mola d'Alaior,⁽¹⁰⁴⁾ confirmen la força de les tradicions indígenes, que veiem constataades en el ritual funerari de les illes en època romana fins al segle II d.C. o potser, molt probablement, fins i tot més endavant.

En síntesi, les necròpolis rurals d'època romana a les Balears són un dels puntals que tenim avui per conèixer l'hàbitat camperol d'una manera indirecta, ja que els nuclis d'hàbitat rural manifesten tan sols la continuïtat talaiòtica, però per ara no ens donen indicacions dels nous establiments romans que sens dubte degueren existir.

Una nova perspectiva per a l'estudi del món rural.

L'aplicació d'un altre enfocament del problema ha estat utilitzada amb bons resultats, aquesta vegada per part d'un dels geògrafs de l'illa. Em refereixo als estudis de la centuriació del camp, d'un gran valor per al coneixement dels establiments a les zones rurals.

La centuriació és un fet que coneixem relativament bé mercès als agrimensors romans (*Corpus Agrimensorum Romanorum*): significa l'assentament de 100 veterans a les colònies, i després a les províncies; tenia lloc a l'*ager publicus* adquirit per conquesta i cultivat per arrendataris i és un fenomen que s'aplica no tan sols a les colònies sinó també als municipis. Cada *centúria* abraçava 100 *heredia* de 2 *juguera* (0,504 Ha.) i el mòdul més corrent fou el quadrat de 20 *actus* (120 *peus* = 35,48m.) de costat (703-710 m.).

Aquest tipus d'estudis varen esser iniciats l'any 1833 a Cartago pel capità de marina danesa C.T. Falbe; després en seguiren d'altres al nord d'Itàlia i el seu valor es va posar en relleu quan va poder-se descobrir la planificació cadastral d'Orange. El

(103) M. L. SERRA BELABRE *et alt.*, *Historia de Menorca. De los orígenes al final de la Edad Media*, Maó 1977.

(104) J. M. COLOMINAS, *El problema del vas de doble fons de Menorca*, "Butll. de l'A.C.A.E.P." IV, ps. 115-121, Barcelona.

desenvolupament de la fotografia aèria després de la segona Guerra Mundial va permetre la realització de l'Atlas de les centuriacions de Tunis per part de R. Chevalier i A. Caillemer (París, 1956), i a partir de llavors les investigacions han proliferat per arreu.

Per a nosaltres ha estat una gran sort que el professor V. Rosselló Verger s'hagi interessat —i més encara, hagi fet interessar altres col·legues i deixebles— en aquest tema, puix que la intensitat de la romanització a tot Hispània feia preveure que haurien de trobar-se rastres del cadastre de centuriació (ja se'n parlava abans, de la centuriació de Mèrida, amb documentació de caràcter històric).

Rosselló, a seguit d'una taula rodona que tingué lloc a la Casa Velázquez de Madrid, dirigida per Chevalier, va encoratjar a fer aquest tipus d'investigacions al Llevant i a Andalusia, i per sort va preocupar-se de les Balears i en especial del Migjorn de Mallorca.⁽¹⁰⁵⁾

Rosselló s'ha basat en la cobertura aèria del vol americà de 1956 a escala aproximada 1/30.000 i en l'ajuda del mapa militar a 1/25.000, al qual ha traslladat les anotacions deduïdes de l'examen estereoscòpic, i així mateix ha tingut en compte els fulls del Pla Director 1/10.000. És apreciable la seva minuciositat en la figuració de les cerques de pedra i els camins secundaris, que en determinats casos pot esser de gran utilitat.

Els arguments per al rastrejament han estat les dades de la toponímia, de l'arqueologia i de la història, així com el viari i les llindes, les sèquies i els drenatges. I tot això ambientat dins del suport físic: sòls i formes calcàries, àrides, formacions pantanoses i les immediates dunes. S'ha estudiat i tingut molt en compte la funció de les parets seques "com a mitjà essencial del tancament de les finques mallorquines i d'altres països mediterranis", que, a més, dins d'una mateixa finca separen els diversos sementers. La seva persistència és molt gran i en diverses ocasions han resultat ser elements fonamentals en la reconstrucció del cadastre romà, encara que emmascarades.

Un resultat també positiu ha estat la comprovació que els tres parcel·lars estudiats no tingueren una orientació uniforme com podria semblar, donades les dimensions petites de l'àrea

(105) V.M. ROSELLÓ VERGER, *La persistència del catastro romano en el Migjorn de Mallorca*, en el Symposium "Estudios sobre centuriaciones romanas en España", Univ. Autónoma, Madrid 1974, ps. 137-155.

insular, sobretot si pensem que en alguns territoris els eixos de la centuriació són els mateixos per a zones tan extenses que àdhuc travessen sistemes muntanyosos, però que mantenen idèntica orientació a ambdues bandes de la carena. Els canvis d'orientació en les *perticae* “servien per, en cas d'interferència, distingir entre els territoris de les poblacions o colònies antigues, tant si hi havia interposició d'àrees boscoses o ermes com si no”.⁽¹⁰⁶⁾

Mentre Rosselló Verger ha deixat de banda l'estudi de la possible centuriació de Palma davant els dubtes de la identificació amb la Palma romana, estranya molt que els seus assaigs a Pollentia no hagin donat resultats positius, perquè *a priori* sembla que hauria de ser una de les àrees de majors possibilitats. I és curiós, per contrast, que hagi detectat una possible centuriació a Pollença (Bóquer-Santuiri-Llenaire; “el seu eix SO-NE tindria un suport estructural des de cal Patriarca pel Villar fins al Pedret de Bóquer, al llarg de la carretera del Port o Moll de Pollença, però sense coincidir-hi”).⁽¹⁰⁷⁾

Tres són els casos que l'esmentat geògraf ha pogut detectar quant a centuriacions, tots ells en la zona del sud-est de l'illa.

1.-Centuriació de les Salines (la Vall, la Carrotja, el Rafal Genàs, etc.), en què l'abundància d'establiments romans suposa una ocupació d'una certa densitat, provada per la ceràmica, les làpides i les urnes funeràries sobretot de les necròpolis de la Carrotja i la Vall.

Podrien comptar-se entre 45 i 60 centúries (en aquest cas, 3.000 Ha.), que haurien pogut albergar en el millor dels casos unes 500/600 ànimes.

2.-Centuriació de Santanyí (Son Danús, els Llombards, Cas Concos, l'Alqueria Blanca). És el tram més complet de la comarca però no són massa riques les troballes arqueològiques entorn del possible centre —per la seva fertilitat— de Son Danús.

Sembla que podrien comptar-se unes 88 centúries probables (4.400 Ha), però si s'hi inclogués la Marina —la qual cosa és dubtosa— serien 50 més (2.500 Ha), que representarien unes 7.000 Ha, que darien cabuda —tenint en compte les pobres condicions de les terres— a unes 600/1.000 persones.

(106) *Ibid.*, p. 147.

(107) *Ibid.*, p. 137, nota 1.

3.-La centuriació de Calonge (l'Horta, el Bubot, el Carritxó) ocupa el terreny més accidentat, dins de la pobresa de les serres de Llevant. Les proves arqueològiques romanes són força migrades, però la toponímia sembla sòlida (Santuèri, Calonge, Porto Petro, Antigors, etc.).

Podrien reconstruir-se unes 70 centúries (3.500 Ha), però els accidents del terreny i la diversitat dels sòls fan difícil pensar quina podia ser la seva població.

Ja fa vint anys que aquesta investigació s'inicià i dissortadament no ha tingut cap mena de continuïtat. I ho lamentem de veres perquè la intensificació d'aquest tipus d'estudis, com ha expressat Miquel Tarradell,⁽¹⁰⁸⁾ podria produir dades essencials, sobretot en dos sentits: a) respecte a l'agricultura, que hem de suposar que fou una de les bases més importants, o la principal, de la vida econòmica insular; i b) respecte a l'impacte de Palma i Pollentia en les regions de l'entorn. És a dir que es podria contemplar fins a quin punt la romanització, fenomen sorgit essencialment del naixement i desenvolupament de la ciutat, va transformar més o menys l'àrea circumdant, i aquest millor coneixement permetria bones dades sobre la ramaderia i els cultius.

Per ara ens hem de limitar a les magres referències de Diodor Sicul quan afirma que els indígenes no produïen oli; degué ser la romanització que propulsà el cultiu de l'olivera, però no podem fixar les fases ni la intensitat del seu cultiu ni tenim possibilitat de saber fins a quin punt les àmfores de la Bètica (les Dressel 20) són indicatiu d'una importació massiva de l'oli andalús enfront d'una possible producció local no competitiva en els mercats. Voldríem saber també com varen afectar les illes els decrets de Septimi Sever (193-211) segons els quals Roma tan sols importaria olis del nord d'Àfrica, més barats: les troballes d'àmfores de la Byzacene (nord d'Àfrica) a les Balears en els s. III i IV d.C. assenyalen la seva possible adscripció a l'òrbita dels importadors d'oli africà.

El mateix podríem dir de la vinya, ja que el seu cultiu era desconegut a les illes fins a l'arribada dels romans i durant tot el s. II-I a.C. s'importen vins de la Campània, fet provat per les troballes d'àmfores Dressel I. A l'època d'August s'acaben les impor-

(108) M. TARRADELL, *Pollentia. Esquema de aproximación històrica*, p. 334-355, a M. TARRADELL, A. ARRIBAS y G. ROSSELLÓ, *Historia de Alcudia, I*, Palma 1978.

tacions de vins itàlics i en temps de Plini s'elaborava ja el vi entre els indígenes.

Fins aquí és el que m'he proposat; ni el temps que m'ha estat concedit no em permet estendre'm més ni vull tampoc abusar de la vostra amabilitat en escoltar-me.

He procurat presentar-vos una panoràmica de l'estat actual de les investigacions sobre la romanització de les Balears.

Ara, després de les darreres recerques, podria exposar-vos la nostra visió de la història de la Pollentia romana fins a època àrab i intentar ampliar aquests resultats a les illes, però això hauria significat plantejar la problemàtica actual de la segona meitat del segle III d.C. sobre les bases arqueològiques i numismàtiques que les estratigrafies ens han proporcionat, cosa que representaria obrir un nou camp de treball. A la vegada hauria d'entrar de ple en el tema de la cristianització a la llum de l'estat actual de la investigació. L'aspecte de l'economia insular en època romana obligaria a manejar la documentació arqueològica i numismàtica, que representa un altre i vastíssim capítol de recerques, incloses les troballes submarines.

I, a l'últim, m'he vist obligat a deixar de banda la romanització d'Eivissa, tenint en compte que les Pithyuses romanes es diferencien ben clarament per tots el historiadors de les Balears (Mallorca i Menorca *sensu stricto*), i que tot sembla palesar que Eivissa portà un camí molt separat de les illes germanes.

